

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О. М. БЕКЕТОВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О. М. БЕКЕТОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МОЗГОВИЙ ЄВГЕН ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 658.115.31

ДИСЕРТАЦІЯ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТИМУЛЮЮЧОГО ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текст інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Є.В. Мозговий

Науковий керівник: Димченко Олена Володимирівна, доктор економічних наук,
професор

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Мозговий Є.В. Теоретико-методичні основи стимулюючого тарифного регулювання теплоенергетичних підприємств. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Харків, 2019.

Досліджено особливості чинної системи тарифоутворення для теплопостачальних підприємств, визначено основні види та класифікацію тарифів комунальних підприємств України, обґрунтовано необхідність удосконалення сучасної тарифної політики, що дозволить створити нові умови для переходу від витратних методів до стимулюючих методів регулювання суб'єктів природних монополій, в тому числі підприємств теплопостачання, і підвищить їх інвестиційну привабливість. Доведено, що сучасна система затвердження тарифів на послуги теплопостачання не відповідає вимогам трансформаційних змін у галузі і стримує її подальший розвиток. Обґрунтовано необхідність впровадження стимулюючого регулювання як важливого чинника підвищення інвестиційної привабливості та ефективності діяльності суб'єктів природних монополій. Доведено, що одним із методів удосконалення процесу тарифоутворення на підприємствах теплопостачання є метод доходності інвестованого капіталу (метод RAB), який вигідний як споживачам, так й виробникам-підприємствам галузі теплоенергетики, оскільки споживачі зацікавлені у підвищенні надійності електропостачання і поступовому зниженні цін, а виробникам це дозволить залучати інвестиційні ресурси з метою реконструкції і модернізації енергетичних об'єктів. Запропоновано методичний підхід до енергоефективно орієнтованого управління організаційно-економічною стійкістю теплоенергетичних підприємств, який включає в себе такі етапи, як обґрунтування теоретичних основ комплексного дослідження діяльності теплоенергетичних підприємств в житлово-комунальному господарстві; визначення стану фінансової стійкості на прикладі теплоенергетичних підприємств України; розробку та впровадження стимулюючого тарифного регулювання методом RAB в діяльність теплоенергетичних підприємств.

Ключові слова: теплопостачання, житлово-комунальне господарство, тарифоутворення, стимулюючий тариф, прогнозування.

SUMMARY

Mozgovyi E. Theoretical and Methodical bases of Stimulating Tariff Regulation of Heat Energy Enterprises. - Manuscript.

Thesis for the scientific degree of a candidate of science in Economics in specialty 08.00.04 - economics and enterprise management (by economic activities). - O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv. - Kharkiv, 2019.

The features of the current system of tariff formation for heat supply enterprises are investigated, the main types and classification of tariffs of communal

enterprises of Ukraine are determined, the necessity of improving modern tariff policy, which will create new conditions for transition from cost methods to stimulating methods of regulation of subjects of natural monopolies, including enterprises heat supply, and will increase their investment attractiveness. It is proved that the modern system of approval of tariffs for heat supply services does not meet the requirements of transformational changes in the industry and constrains its further development.

The necessity of introduction of stimulating regulation as the important factor of increase of investment attractiveness and efficiency of activity of subjects of natural monopolies is substantiated. It is determined that the modern system of tariff regulation in the field of heat supply (cost + method) does not provide incentives for enterprises, since the investment oriented at the expense of its own financial resources does not provide full coverage of the economic costs associated with the implementation of regulated activities, and therefore is ineffective.

It has been proved that one of the methods for improving the tariff formation process at heat supply enterprises is the method of return on invested capital (RAB method), which is beneficial both for consumers and producers-companies in the heat energy industry, as consumers are interested in increasing the reliability of electricity supply and the gradual reduction of prices, and for producers it will allow to attract investment resources for the purpose of reconstruction and modernization of energy facilities.

The methodical approach to energy-efficient management of organizational and economic stability of thermal power enterprises is proposed, which includes such stages as theoretical bases of complex research of heat energy enterprises of Ukraine in housing and communal services; definition of the state of financial stability on the example of thermal power enterprises of Ukraine; development and introduction of stimulating tariff regulation by the RAB method in the activity of thermal power enterprises.

Keywords: heat supply, housing and communal services, tariff formation, incentive tariff, modeling.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Димченко О. В., Рудаченко О. О., Мозговий Є. В. Роль підприємств теплоенергетики в комплексі житлово-комунального господарства України // *Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту*. 2016. Вип. 5, т. 1. 2016. С. 50–55. (Особистий внесок здобувача – огляд та аналіз галузі для попередження кризових ситуацій підприємств теплоенергетики).
2. Мозговий Є. В. Формування тарифної політики в житлово-комунальному господарстві України // *Бізнес Інформ*. 2016. Вип. 11. С. 287–291.
3. Мозговий Є. В. Техніко-економічний аналіз діяльності підприємств теплопостачання в Харківській області // *Екон. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад.* 2016. Вип. 6, ч. 1. С. 107–111.
4. Димченко О. В., Рудаченко О. О., Мозговий Є. В. Моделювання дебіторської заборгованості підприємств теплопостачання // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород, 2017. Вип. 12, ч. 2. С. 28–33. (Особистий внесок здобувача – з використанням сучасних моделей прогнозування змодельовано дебіторську заборгованість теплоенергетичних підприємств у перспективі).

Праці у наукових періодичних виданнях інших держав або у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Dumchenko O., Sviridova I., Mozgovyi I. Stimulating tariff regulation as an effective mechanism of utilities enterprise's modernization // *Save Aziendale Online : Business and Management Science International Quarterly Review*. Pavia, 2016. Vol. 7.2 (Settembre). P. 113–117. (Особистий внесок здобувача – побудова методичного підходу щодо впровадження стимулюючого тарифоутворення на підприємствах ЖКГ України).

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Мозговий Є. В. Доцільність впровадження RAB-тарифів на підприємствах ЖКГ // *Integrated business structures: models, processes, technologys / Moldova State University, Faculty of Economics Sciences*,. November 25th 2016. Chisinau (Republic of Moldova), 2016. P. 104–106.
7. Мозговий Є. В. Дослідження фінансового стану підприємств теплопостачання Харківської області // *Бізнес-адміністрування в умовах турбулентної економіки : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, 1–28 лют. 2016 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2017. С. 153–155.
8. Мозговий Є. В. Прогнозування рівня кредиторської заборгованості підприємств теплоенергетики // *Економічні проблеми та перспективи розвитку житлово-комунального господарства на сучасному етапі : матеріали V Міжнар.*

наук.-практ. конф., м. Харків, 24–26 трав. 2017 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2017. С. 44–45.

9. Мозговий Є. В., Рудаченко О. О., Ніколайчук І. Економічна сутність організації ресурсозбереження на комунальних підприємствах // Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 8 верес. 2017 р. / Центр фінанс.-екон. наук. досліджень. Полтава, 2017. Ч. 1. С. 42–44. *(Особистий внесок здобувача – досліджено переваги впровадження іноваційних підходів управління на підприємствах ЖКГ).*

10. Мозговий Є. В., Рудаченко О. О., Щигорева Є. Дослідження фінансово-господарської діяльності теплоенергетичного підприємства м. Харкова // Підприємництво, бухгалтерський облік та фінанси: національні особливості та світові тенденції : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15–16 верес. 2017 р. / Київ. екон. наук. центр. Київ, 2017. С. 42–45. *(Особистий внесок здобувача – прогнозування фінансового стану підприємства теплоенергетики).*

11. Мозговий Є. В., Рудаченко О. О. Визначення прогнозного значення дебіторської заборгованості теплоенергетичних підприємств м. Харкова та Харківської області // Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 7–8 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 31–32.

<http://mpsesm.org/index.php/mpsesm/mpsesm9/paper/viewFile/510/429>.

(Особистий внесок здобувача – моделювання значення дебіторської заборгованості за допомогою прогностичних моделей).

12. Мозговий Є. В., Димченко О. В., Рудаченко О. О. Впровадження стимулюючого тарифного регулювання на теплоенергетичних підприємствах // International scientific conference anti-crisis management : state, region, enterprise: Conference Proceedings, Part II, November, 17th, 2017, Le Mans, France: Baltija Publishing. P. 46-49.

13. Мозговий Є. В., Рудаченко О. О. Важливість галузі тепlopостачання в соціально-економічному житті населення // Proceedings of XXIII International scientific conference “Practical Applications Research Findings in Eastern Europe”, Morrisville, Lulu Press, 2018. P. 47-50.

ЗМІСТ

ВСТУП		18
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТИМУЛЮЮЧОГО ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГАЛУЗІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ	20
1.1	Роль і значення теплоенергетичних підприємств в комплексі житлово-комунального господарства	20
1.2	Основи тарифної політики та підходи до формування тарифів на послуги комунальних підприємств	37
1.3	Економічна сутність методів тарифоутворення по моделі RAB	55
	Висновки до розділу 1.	66
РОЗДІЛ 2	ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ	69
2.1	Аналіз основних техніко-економічних показників діяльності теплоенергетичних підприємств	69
2.2	Аналіз показників фінансового стану тепло- енергетичних підприємств	110
2.3	Діагностування стану фінансової стійкості теплоенергетичних підприємств	117
	Висновки до розділу 2	134
РОЗДІЛ 3	ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СТИМУЛЮЮЧОГО ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕТОДОМ RAB ДЛЯ	138
3.1	Прогнозування дебіторської та кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги теплоенергетичних підприємств м. Харкова та Харківської області	138
3.2	Розрахунок стимулюючого тарифного регулювання для КП «Харківські теплові мережі»	158
3.3	Пропозиції що розробки та впровадження стимулюючого тарифного регулювання для підприємств теплопостачання	170
	Висновки до розділу 3	174
	ВИСНОВКИ	177
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180
	ДОДАТКИ	204
	АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ	218

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Галузь теплоенергетики має вагомe значення в економічному розвитку України, але техніко-технологічний та фінансовий стан її підприємств є проблемним. На підприємствах на даний час накопичилась ціла низка проблем, які потребують негайного розв'язання: значна зношеність основних засобів; недостатність джерел фінансування для повного їх відновлення; наявність дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги; розбіжності в сумах нарахованих та фактично отриманих доходів; неефективний діючий механізм ціноутворення. Діючі сьогодні тарифи та система тарифоутворення побудовані на застарілій «витратній» концепції, яка входить в суперечність з процесом укріплення в ЖКГ ринкових відносин, що підтверджується високим рівнем збитковості в діяльності підприємств, який стійко зберігається протягом значного періоду, а адміністративний механізм підвищення цін не вирішує цю проблему. На зміну йому на теплоенергетичних підприємствах доцільно впровадити сучасний підхід до формування тарифу – стимулююче тарифне регулювання, що ставить завдання щодо розробки сучасної моделі визначення, розрахунку і впровадження тарифів на принципах індивідуальності, включення інноваційної компоненти, врахування в механізмі формування тарифу модернізаційних потреб, рівня заборгованості споживачів за спожите тепло, впливу заходів з енергозбереження.

Ефективність застосування стимулюючого тарифного регулювання з метою узгодження інтересів всіх зацікавлених сторін пов'язана із специфікою діяльності підприємств теплоенергетики та має базуватись на сучасних напрацюваннях закордонного і вітчизняного досвіду. Так, вітчизняна система тепlopостачання України має як відмінності, так і деякі спільні риси із закордонними системами. У більшості держав Європи застосовують двоставкові тарифи, які й на досвіді провідних теплоенергетичних підприємств України показали значні переваги над одноставковими.

Вивченню проблем житлово-комунального господарства присвячено чимало наукових досліджень як іноземних, так і вітчизняних учених-економістів. Слід відзначити роботи: Бабаєва В.М., Бережної А.Ю., Бубенка П.Т., Бражнікової Л.М., Григоровича А.В., Димченко О.В., Ігнатова В.О., Качали Т.М., Карлової О.В., Кришталь Т.М., Момот Т.В., Письмаченка Л.М., Таряник О.М., Тищенко О.М. та ін. Проте питанням, пов'язаним з пошуком альтернативних шляхів виведення саме підприємств теплоенергетики з кризового стану, приділено недостатньо уваги.

Також багато робіт присвячено традиційній тарифній політиці, яка не відповідає сучасним задачам розвитку. Варто зазначити, на даний час існує недостатня кількість літературних джерел українського походження як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Хоча, як приклад, можна навести праці закордонних науковців, які пропонують внесення змін до методичних основ розрахунку і застосування тарифів теплоенергетики з використанням методу стимулюючих тарифів (Regulatory Asset Base, RAB): Д. Верьярд, М. Б. Єгоров, О. Т. Зотіков, К. О. Кириченко, О. М. Кухман, Д. Маковчик, А. М. Медвідь, С. І. Павлова, Є. А. Трегубова, С. В. Сасим, І. О. Юхимчук, Д. Хелм та ін.

Отже, проведений в дисертаційній роботі аналіз вітчизняних та іноземних наукових праць, оцінка стану підприємств галузі теплоенергетики свідчить про необхідність вирішення проблемних питань щодо тарифної політики на теплоенергетичних підприємствах. Необхідність вирішення представлених проблем обумовили актуальність, вибір теми, мети і завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є ініціативною й одночасно складовою частиною науково-дослідних робіт Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова в межах державної бюджетної тематики: «Підприємництво як стратегічний фактор розвитку бізнес-середовища регіону» (номер державної реєстрації № 0116U005497) – етап 1 «Бізнес та державне регулювання як складові стратегії розвитку регіону» (2016 р.), етап 2

«Регіональні особливості розвитку підприємництва: теорія, практика, закордонний досвід» (2017 р.), етап 3 «Трансформація регіонального інноваційного підприємництва як стратегічний фактор економічного зростання» (2018 р.) – автором визначені особливості діяльності теплоенергетичних підприємств та можливості щодо впровадження стимулюючого тарифного регулювання з метою покращення їх фінансового стану та модернізації; у господарській тематиці: «Проведення комплексного аналізу впливу заходів з ресурсозбереження на результати діяльності комунального підприємства «Харківводоканал» (договір підряду за № 23/9-НР/16, 01.09.2016 р.) - автором визначено перспективні оцінки рівня дебіторської та кредиторської заборгованостей за продукцію, товари, роботи, послуги, що дозволило попередити можливий кризовий стан підприємства. Також дослідження пов'язане зі Стратегією сталого розвитку Україна – 2020, схваленою Указом Президента України від 12.01.2015 № 5, Стратегією сталого розвитку Харківської області до 2020 року та виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 386 від 06.08.2014 р. «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо розробки та впровадження стимулюючого тарифного регулювання для підприємств теплопостачання.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- обґрунтувати особливості формування тарифної політики у сфері житлово-комунального господарства;
- визначити економічну сутність та зміст стимулюючого тарифного регулювання теплоенергетичних підприємств;
- обґрунтувати доцільність застосування стимулюючих тарифів RAB на теплоенергетичних підприємствах;
- провести фінансово-економічний аналіз діяльності теплоенергетичних підприємств;

– запропонувати методичний підхід щодо стимулюючого тарифного регулювання з використанням методу RAB на теплоенергетичних підприємствах;

– розробити економіко-математичні моделі щодо перспективного оцінювання дебіторської та кредиторської заборгованостей за продукцію, товари, роботи, послуги на підприємствах теплоенергетики;

– обґрунтувати пропозиції щодо впровадження стимулюючого тарифного регулювання для теплоенергетичних підприємств.

Об’єктом дослідження є процес формування стимулюючого тарифного регулювання для теплоенергетичних підприємств.

Предмет дослідження становить сукупність теоретико-методичних підходів та практичних інструментів щодо обґрунтування впровадження стимулюючого тарифного регулювання для теплоенергетичних підприємств.

Методи дослідження. Теоретичною і методичною основою дисертаційної роботи стали фундаментальні наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців з проблем розвитку та впровадження стимулюючого тарифного регулювання на підприємствах житлово-комунального господарства України.

Для вирішення поставлених завдань у дисертаційній роботі використана система загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема: *методи теоретичного узагальнення, системного аналізу, наукової класифікації* – для дослідження теоретико-методичних засад застосування стимулюючого тарифного регулювання; *методи порівняльного аналізу, фінансово-економічного та статистичного аналізу* – для дослідження стану та розвитку теплоенергетичних підприємств; *графічно-аналітичний метод* – для наочної ілюстрації за допомогою рисунків і таблиць стану, проблем та шляхів удосконалення тарифної системи України; *економетричне моделювання* – для прогнозування дебіторської та кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги теплоенергетичних підприємств; *сценарний підхід* – для формування пропозицій щодо розробки та впровадження стимулюючого

тарифного регулювання.

Інформаційна база наукового дослідження. Інформаційну базу дисертації склали законодавчі й нормативно-правові документи Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, дані Державної служби статистики України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Харківського обласного управління статистики, фінансова й статистична звітність підприємств житлово-комунального господарства, а також науково-методичні публікації, матеріали періодичних видань, електронні ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретико-методичних основ стимулюючого тарифного регулювання теплоенергетичних підприємств, зокрема:

удосконалено:

- методичний підхід до формування тарифу теплоенергетичних підприємств шляхом застосування трендових та адаптивних моделей прогнозування одновимірних часових рядів, в якому, на відміну від існуючих, передбачено використання стимулюючого інструментарію формування тарифів за методом RAB з виконанням розрахунків поточних і прогнозних значень дебіторської та кредиторської заборгованостей за продукцію, товари, роботи, послуги, що дозволяє покращити фінансовий та попередити кризовий стан підприємств;

– аналітичне забезпечення енергоефективно орієнтованого управління фінансово-економічною стійкістю теплоенергетичних підприємств шляхом удосконалення тарифної системи, яке, на відміну від існуючих, базується на методах порівняння показників дебіторської та кредиторської заборгованостей за продукцію, товари, роботи, послуги і фінансової стійкості та дозволяє визначити рівень невідповідності процесів фінансового регулювання реальному стану підприємства і створює умови для переходу від витратних до стимулюючих методів регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та суттєво підвищує їх інвестиційну привабливість;

– організаційно-нормативне забезпечення впровадження стимулюючого тарифного регулювання шляхом удосконалення нормативно-правової бази щодо узгодження переходу на регулювання методом доходності інвестованого капіталу, яке, на відміну від існуючих, дозволить запровадити механізм стимулюючого регулювання як одного з пріоритетних напрямків державного регулювання галузі теплоенергетики;

набули подальшого розвитку:

– змістовні особливості поняття «організаційно-економічна стійкість теплоенергетичних підприємств», що, на відміну від існуючих, базується на впровадженні стимулюючого тарифного регулювання, дає підстави для розгляду комплексної системи характеристик стану підприємства з урахуванням ресурсної, виробничо-технологічної, соціальної, ринкової та фінансової складових, визначених з використанням інструментів оцінювання інформаційного забезпечення для прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

– пропозиції щодо розробки рекомендацій для впровадження стимулюючого тарифного регулювання методом RAB в діяльність теплоенергетичних підприємств, що спрямовані на підвищення організаційно-економічної стійкості підприємств і якості управління, які дозволяють попередити кризовий стан теплоенергетичних підприємств.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні висновки дисертаційної роботи доведені до рівня конкретних положень і рекомендацій, придатних для практичного застосування в напрямку вдосконалення методичних засад та практичних рекомендацій щодо формування та впровадження стимулюючого тарифного регулювання теплоенергетичних підприємств. Запропоновані розробки мають завершений вид, відпрацьовану інформаційну базу та інжиніринговий рівень виконання, що дає можливість адаптувати їх до реальних умов виробництва та управління в різних регіонах, і рекомендувати для впровадження на підприємствах. Результати впровадження методичних рекомендацій з моніторингу та аналізу стану ресурсів і

ресурсозбереження підтверджені відповідними довідками: КП «Харківводоканал» – автором запропоновано модель впровадження стимулюючого тарифного регулювання (акт впровадження № 270 від 02.03.2018 р.); Північно-східний науковий центр НАН і МОН України – автором обґрунтовано пропозиції щодо розробки і впровадження стимулюючого тарифного регулювання для підприємств теплопостачання (акт впровадження № 129 від 01.11.2018 р.); КП «Харківські теплові мережі» – автором визначено та спрогнозовано ризики від накопичення дебіторської та кредиторської заборгованостей (акт впровадження № 426 від 15.05.2018 р.); Департамент бюджету і фінансів Харківської міської ради – автором обґрунтовано підхід до застосування стимулюючого тарифного регулювання теплоенергетичних підприємств методом RAB (акт впровадження № 169 від 21.02.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, що викладені в дисертації та виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача, про що вказано в переліку наукових праць, наведеному в авторефераті.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження, висновки та рекомендації доповідались та обговорювались на науково-теоретичних і практичних конференціях, форумах, семінарах, круглих столах у різних містах і упродовж періоду проведення досліджень, зокрема, на: міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку» (Полтава, 2017), міжнародній науково-практичній конференції «Підприємництво, бухгалтерський облік та фінанси: національні особливості та світові тенденції» (Київ, 2017), International scientific conference «Anti-crisis management: state, region, enterprise» (Le Mans, 2017), всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції молодих учених і студентів «Економіко-правові аспекти державно-приватного партнерства в умовах децентралізації економіки України» (Харків, 2017), III

міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Бізнес-адміністрування в умовах турбулентної економіки» (Харків, 2017), International scientific conference «Integrated business structures: models, processes, technologies» (Chisinau, 2016), IV міжнародній науково-практичній конференції «Економічні проблеми та перспективи розвитку житлово-комунального господарства на сучасному етапі» (Харків, 2015).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 13 наукових праць, в т. ч. 5 наукових статей загальним обсягом 2,21 друк. арк. (особисто автору належить - 0,83 друк. арк.), з них 4 - у вітчизняних наукових фахових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, 1 - у зарубіжному виданні, 7 тез доповідей у матеріалах конференцій. Загальний обсяг становить 2,98 друк. арк., особисто автору належить – 1,28 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 179 найменувань на 23 сторінках, 5 додатків на 22 сторінках. Основний зміст роботи викладений на 182 сторінках комп'ютерного тексту, містить 10 рисунків, 43 таблиці.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТИМУЛЮЮЧОГО ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГАЛУЗІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ

1.1 Роль і значення теплоенергетичних підприємств в комплексі житлово-комунального господарства

Однією з провідних галузей національної економіки є галузь житлово-комунального господарства. Її важливість полягає не тільки в значній частці в галузевій структурі економіки, а й у великому суспільному значенні. Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) – комплекс галузей економіки, що забезпечує функціонування інфраструктури поселень та житлового фонду, життя і роботу населення країни в нормальних умовах, а також постачання підприємств галузей народного господарства необхідними ресурсами води, тепла, електроенергії, газу та ін.[172].

Е. А. Зінь трактує поняття ЖКГ, як галузь соціальної сфери регіональної економіки, яка створює умови щодо діяльності з обслуговування матеріально-побутових потреб населення за місцем проживання. До завдань цієї галузі належить забезпечення потреб людей у житлі, воді, теплі, енергоресурсах, утилізації відходів життєдіяльності, надання транспортних послуг населенню в межах населеного пункту. Рівень розвитку житлово-комунального господарства характеризує якість життя та нормального існування кожної людини[58]. Є. Ю. Сахно вказує, що житлово-комунальне господарство - комплекс самостійних служб, покликаних задовольняти потреби територіальної громади у комунальних послугах (санітарно-технічних, енергетичних, транспортно-комунальних, готельних) [53].

Основною законодавчою базою діяльності житлово-комунального господарства є Закон України «Про житлово-комунальні послуги» [132]. Цей Закон визначає основні засади організаційних, господарських відносин, що виникають у сфері надання та споживання житлово-комунальних послуг між їхніми виробниками, транспортувальниками і споживачами, а також їхні права

та обов'язки. Згідно цього закону житлово-комунальні послуги - це результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилих приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил. [133]. Система ЖКГ представлена виробниками і споживачами житлово-комунальних послуг. Споживачі житлово-комунальних послуг формують попит, що має забезпечити їм комфортні санітарно-гігієнічні і безпечні умови життя. Обсяг попиту на житлово-комунальні послуги залежить, у першу чергу, від ціни послуг та фінансових можливостей споживачів. Житлово-комунальне господарство – це багатогалузеве господарство, яке охоплює найважливіші сторони життя населення, налічує декілька тисяч підприємств і організацій, де експлуатується майже 25 % основних засобів держави, зайнято до 5 % працездатного населення країни, які щороку надають більше 40 видів послуг [22]. На рисунку 1.1 представлені основні підгалузі ЖКГ.

Рис.1.1 – Основні підгалузі ЖКГ України

В постійному режимі життєдіяльності люди, підприємства, державні установи споживають різноманітні послуги підприємств житлово-комунального господарства. В англійських країнах для даного комплексу галузей використовується термін “public utility”. У наш час в сучасних країнах використовують поняття ЖКГ під терміном “Smart City” (Розумне місто). Це більш широке поняття, що поєднує будівництво та утримання будівель та споруд на протязі всього їх життєвого циклу починаючи від планування і проектування і закінчуючи утриманням і зносом [82]. Функціонування розвитку галузевого і міського господарства неможливо уявити без всеосяжного використання інформаційно-комунікаційних технологій. Гармонійний розвиток сучасних адміністративних територій різного масштабу вимагає уваги до самих різних сфер діяльності, в тому числі: охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, транспорту, екології та захисту навколишнього середовища. Завдання влади міст та інших населених пунктів полягає в тому, щоб зробити їх максимально сприятливими для життя громадян та прояву ділової активності. Іншими словами, можна говорити про необхідність «управління містом», окрім «містобудування» [7].

«Smart city» передбачає одночасне виконання наступних умов: городяни стають максимально поінформованими в реальному часі про події, що виникають у місті: як сприятливі, так і ускладнені; інформація про всі сфери життєдіяльності в місті стає легко доступною та зручною у використанні людьми, у яких немає спеціальних навичок і фахових знань (наприклад, у сфері фінансів чи будівництва); взаємовідносини громадян з міською владою будуються на принципах відкритості, підзвітності та прозорості діяльності останніх; в основу взаємовідносин влади і громадян покладено послуги, які забезпечують права громадян на задоволення їх повсякденних потреб; інформаційні технології забезпечують максимально комфортне віртуальне середовище (простір в мережі Інтернет) для взаємодії громадян між собою, а також з різними службами міста в режимі 24 години / 7 днів на тиждень. При цьому віртуальний простір (веб-сайти, блоги, соціальні мережі, в яких присутня

влада і громадяни) існує гармонійно, або, іншими словами, відображає фізичну реальність того, що відбувається в місті в режимі реального часу [89], [104].

Таким чином, концепція «розумного міста» передбачає широку інформаційну підтримку громадян для їх життєдіяльності в місті. Роль міської влади полягає не тільки в забезпеченні такої підтримки, але й у наданні громадянам різних інструментів для самоорганізації і посиленої участі у формуванні вірного, правильного уявлення про стан тих чи інших суспільних ресурсів, які мають бути їм доступні [23].

У сучасному суспільстві у великих мегаполісах городяни перетворилися в постійних споживачів інформації та інформаційних послуг. Наприклад, кожен житель мегаполісу бажає швидким і зручним способом одержувати інформацію щодо транспортної ситуації на дорогах, про існуючі об'єкти охорони здоров'я (поліклініки, лікарні, приватні медичні центри), культури, спорту та відпочинку (театри, кінотеатри, концертні зали, спортивні об'єкти, мережі громадського харчування), соціального забезпечення (центри допомоги і підтримки громадян, центри зайнятості), житлово-комунального господарства та способи користування послугами, які надані інфраструктурними об'єктами міста [19], [175].

Громадян цікавить актуальна інформація від самих різних служб у місті, причому інформація про них повинна бути актуальна і повна в момент звернення. Це, зокрема, служби таксі, ЖКГ, соціального забезпечення, зайнятості, міліції, пожежної охорони, порятунку, психологічної допомоги та багато інших. Кожен громадянин має право знати вичерпну інформацію про себе, яка офіційно відображена в державних інформаційних системах і базах даних: податкові зобов'язання, соціальні пільги (отримані і потенційно доступні), історія хвороби та багато іншого [25].

Основною послугою житлово-комунального господарства є енергопостачання, куди входить електро- і газопостачання, теплозабезпечення (опалення і гаряча вода), експлуатація енергогенеруючих систем і енергозаощадження. Окрім того, ЖКГ виконує ще цілий ряд важливих функцій, а саме:

- Водопостачання та водовідведення: прокладка і ремонт водопровідних труб, водозабір, очищення та доставка води у багатоквартирні дома та на промислові об'єкти, каналізація.

- Ліфтове господарство.

- Вентиляція та централізоване кондиціонування повітря.

- Розробку, використання та зберігання цифрових карт міста, що включають в себе: каналізаційні мережі, мережі комунальних ресурсів, транспортні шляхи та інші комунікації (ГІС-технології).

- Захист будівель від блискавок.

- Облік і ведення розрахунків за споживання послуг ЖКГ.

- Вивіз сміття, експлуатація сміттєпроводів та переробка твердих побутових відходів.

- Системи комунікацій та контролю: радіотрансляційний зв'язок, телевізійна антена та кабель, телефонний зв'язок, домофон, комп'ютерна мережа, відеоспостереження громадських місць, технічні засоби позавідомчої охорони.

- Система захисту будівель від пожеж: засоби пожежогасіння, пожежна сигналізація, пожежні сходи.

- Капітальний ремонт та модернізація споруд.

- Система моніторингу стану конструкцій споруд.

- Утримання та поточний ремонт зовнішніх мереж та внутрішньодомових інженерних комунікацій.

- Санітарно- епідеміологічна обробка місць громадського використання.

- Благоустрій та ін [150].

На рисунку 1.2 наведені основні блоки галузевої структури житлово-комунального господарства України [26].

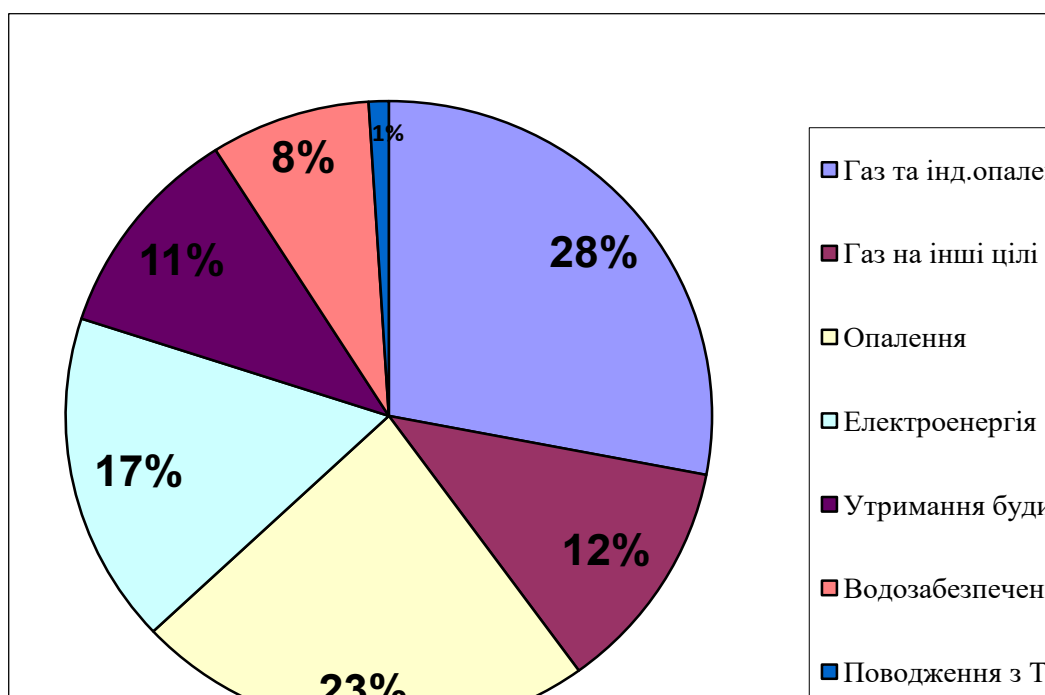

Рис. 1.2 – Основні блоки галузевої структури житлово-комунального господарства України

Сьогодні майже всі об'єкти ЖКГ знаходяться у комунальній власності. Балансоутримувач будинку, споруди, житлового комплексу або комплексу будинків і споруд (далі - балансоутримувач) - власник або юридична особа, яка за договором з власником утримує на балансі відповідне майно, а також веде бухгалтерську, статистичну та іншу передбачену законодавством звітність, здійснює розрахунки коштів, необхідних для своєчасного проведення капітального і поточного ремонтів та утримання, а також забезпечує управління цим майном і несе відповідальність за його експлуатацію згідно Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [129, 132].

Виконавець – суб'єкт господарювання, предметом діяльності якого є надання житлово-комунальної послуги споживачу відповідно до умов договору; виробник – суб'єкт господарювання, який виробляє або створює житлово-комунальні послуги. Власник приміщення, будинку, споруди, житлового комплексу або комплексу будинків і споруд (далі - власник) - фізична або юридична особа, якій належить право володіння, користування та розпорядження приміщенням, будинком, спорудою, житловим комплексом або

комплексом будинків і споруд, зареєстроване у встановленому законом порядку [132], [167].

Власник, виробник і виконавець в економічному процесі взаємодій складають певні відношення, діють взаємозалежно і створюють системний організм на єдині місцевій території. Практично – це стейкхолдери, що зацікавлені в послугах ЖКГ і мають діяти злагоджено. населення, що проживає на цій території, перш за все, має потребу в комфортних умовах проживання. Отже, перша функція ЖКГ – створення і обслуговування житлового фонду.

До складу житлового господарства входить житловий фонд та система його використання і обслуговування. Житловий фонд – сукупність житлових приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, притулки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, дитячі будинки, інтернати при школах і школи-інтернати), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання [83].

До житлового фонду не входять нежилі приміщення в жилих будинках, призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру. Державне управління щодо використання і збереження житлового фонду в Україні здійснює Міністерство регіонального розвитку, будівництва і житлово-комунального господарства України. Державний контроль за використанням і збереженням житлового фонду здійснюють у межах своїх повноважень органи державної влади на місцях та місцевого самоврядування. Вони керують житловим господарством, підпорядкованими підприємствами, установами й організаціями галузі, забезпечують комплексний розвиток, збереження, правильну експлуатацію, капітальний і поточний ремонт житлового господарства [166].

За експлуатацію державного і громадського житлового фонду відповідають житлово-експлуатаційні організації (ЖЕО) та ОСББ, діяльність яких здійснюється на засадах господарського розрахунку. Вони також забезпечують збереження і належне використання житлового фонду, якість

обслуговування громадян, а також контроль за дотриманням громадянами правил користування жилими приміщеннями, утримання жилого будинку і прилеглої території [166].

ЖЕО та ОСББ функціонально обслуговують внутрішньобудинкові системи - мережі, арматура на них, прилади та обладнання, засоби обліку та регулювання споживання житлово-комунальних послуг, які знаходяться в межах будинку, споруди, забезпечують надійний стан експлуатації приладів обліку та формують політику розвитку об'єктів житлового господарства. Своєю діяльністю вони оцінюють певною системою кількісних показників.

Кількісний показник житлово-комунальних послуг - одиниця натурального виміру для обчислення обсягу отриманої споживачем послуги, визначена відповідно до вимог нормативів, норм, стандартів, порядків і правил згідно законодавства[132].

Комунальні підприємства поділяють на такі види:

- комунальні підприємства, які надають населенню індивідуальні послуги, постачають йому переважну частину своєї продукції або виконують роботи в інтересах інших комунальних підприємств;

- комунальні підприємства, які на засадах самофінансування обслуговують індивідуальних споживачів;

- комунальні підприємства, що виробляють неподільну продукцію загального користування і фінансуються переважно з місцевого бюджету [113].

Основним продуктом діяльності комунальних підприємств є житлові і комунальні послуги. Житлові послуги - результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання і перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил. Якість цих послуг означає їх відповідність певній сукупності нормативних характеристик, що визначає їх здатність задовольняти потреби споживачів відповідно до законодавства. Комунальні послуги - результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреб фізичних, юридичних осіб у забезпеченні

холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- та електропостачанням, опаленням, а також вивезення побутових відходів у порядку, встановленому законодавством [36].

Облік та статистичні характеристики житлового фонду здійснюються за основними формами власності: державна, комунальна, колективна та приватна:

- державний житловий фонд – фонд державних установ, підприємств та організацій, що належить їм на праві повного господарського володіння;

- комунальний житловий фонд – фонд, що належить на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах;

- колективний житловий фонд – фонд колективних та орендних підприємств, господарських товариств (житлово-будівельних та житлових кооперативів), об'єднань, недержавних підприємств, релігійних організацій, політичних партій, об'єднань громадян тощо;

- приватний житловий фонд – житлові будинки, приватизовані квартири, власниками яких є фізичні особи (громадяни) [3].

Для оцінки стану житлового господарства використовують такі показники: житловий фонд загальної площі (м²), в тому числі за формами власності; забезпеченість житлом одного жителя (м²); обладнання житлового фонду (кількість квартир, які мають лічильники газу, холодної води, гарячої води, тепла), витрати пов'язані з утриманням житлового фонду та джерела їх покриття. Для більш ґрунтового аналізу залучають дані стосовно приватизації житлової площі тощо [3].

До складу комунального господарства входять окремі комунальні підприємства. Комунальне підприємство – це підприємство, яке переважно виконує роботи по створенню соціальних зручностей, вироблення, ремонту, транспортування, зберігання продукції в інтересах територіальної громади, і перебуває в її власності. Комунальне підприємство має право юридичної особи, діє на принципах госпрозрахунку і за допомогою засобів виробництва, що належать підприємству, виконує роботи чи надає послуги, одержує доход (прибуток), досягає певних соціальних цілей у межах виділених ресурсів [1].

До комунальних належать підприємства водо-, газо-, теплопостачання, інші господарства, що виробляють продукцію загального користування. До комунальних також належать підприємства, що надають населенню індивідуальні послуги, постачають йому частину своєї продукції, виконують різні види робіт по задоволенню побутових та комунальних інтересів територіальної громади [141].

Склад житлово-комунальних послуг і їх розподіл за функціональним призначенням визначений Законом України "Про житлово-комунальні послуги" (2004 р.) [132] і поділяються на:

- послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій: прибирання внутрішньо-будинкових приміщень та прибудинкової території, обслуговування внутрішньо будинкових мереж, утримання ліфтів, освітлення місць загального користування, поточний ремонт, вивезення побутових відходів тощо;

- послуги з ремонту приміщень, будинків, споруд: заміна та підсилення елементів конструкції та мереж, їх реконструкція тощо;

- комунальні послуги: централізоване постачання холодної та гарячої води, водовідведення, газо-, та електропостачання, централізоване опалення, вивезення побутових відходів тощо.

Законом визначений порядок надання житлово-комунальних послуг; права та обов'язки споживачів, виконавців, виробників, а також власників майна; порядок укладання договорів у сфері житлово-комунальних послуг; принципи державного регулювання цін і тарифів та порядок формування та затвердження цін і тарифів на житлово-комунальні послуги; повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [132].

До основних видів житлово-комунальних послуг також відноситься:

- санітарно-технічні (вивезення й знешкодження відходів і сміття, прибирання території населеного пункту, утримання місць загального користування, чищення димоходів, здійснення протипожежних заходів, дезінфекція та ін.);

- транспортно-комунальні (проїзд у міському транспорті, в т. ч. приватному, ремонт доріг);
- готельні (надання умов для проживання, харчування клієнтів, доставка речей, квитків та ін.) [128].

Послуги ЖКГ становлять їх профільну діяльність і забезпечують майже стовідсоткову долю фінансового обороту, а тому економічний стан підприємств цієї галузі залежить від тарифів і тарифної політики і в перспективі надій на додаткові надходження очікувати не реально. Для галузі тарифна політика – є єдиним механізмом існування в ринковому середовищі.

Залежно від порядку формування та затвердження цін (тарифів) на житлово-комунальні послуги їх поділяють на три групи:

перша група – житлово-комунальні послуги, ціни (тарифи) на які затверджують спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади;

друга група – житлово-комунальні послуги, ціни (тарифи) на які затверджують органи місцевого самоврядування для надання на відповідній території;

третья група – житлово-комунальні послуги, ціни (тарифи) на які визначаються винятково за договором (домовленістю сторін) [132].

Згідно Закону України «Про житлово-комунальні послуги» державне регулювання цін/тарифів базується на таких основних принципах:

- доступності житлово-комунальних послуг для всіх споживачів та рівності правових гарантій;
- нормативного регулювання надання житлово-комунальних послуг споживачам за цінами/тарифами, затвердженими в установленому законом порядку;
- відповідності рівня цін/тарифів розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво;
- відкритості, доступності та прозорості структури цін/тарифів для споживачів та суспільства;

- відповідності оплати житлово-комунальних послуг їх наявності, кількості та якості;
- відповідальності виконавців/виробників за недотримання вимог стандартів, нормативів, норм, порядків та правил;
- гарантії соціального захисту населення при оплаті за житлово-комунальні послуги та випередження зростання доходів населення над зростанням цін/тарифів на житлово-комунальні послуги;
- створення умов для залучення, використання за призначенням та повернення вкладених інвестицій, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на скорочення собівартості виробництва (надання) житлово-комунальних послуг, енергозбереження, модернізацію виробництва та підвищення якості послуг, що надаються [132].

У разі зміни вартості житлово-комунальних послуг виконавець (виробник) не пізніше ніж за 30 днів повідомляє про це споживача із зазначенням причин зміни вартості, наданням відповідних обґрунтувань з посиланням на погодження відповідних органів. Плату за житлово-комунальні послуги нараховують щомісячно відповідно до умов договору. Розмір її визначають на основі затверджених цін (тарифів) і показань засобів обліку або відповідно до затверджених норм споживання. Плату за утримання будинків, споруд, прибудинкових територій встановлюють залежно від їх капітальності, рівня облаштування і благоустрою. У платіжному документі передбачені графи для зазначення поточних і попередніх показань засобів обліку споживання комунальних послуг, різниці цих показань або затверджених норм, ціни (тарифу) на певний вид комунальних послуг і суми, яка належить до сплати за надану послугу [35].

Державна політика у сфері житлово-комунальних послуг базується на таких принципах:

- забезпечення раціонального використання наявних ресурсів та сталого розвитку населених пунктів;

- створення та підтримання конкурентного середовища при виробленні та наданні житлово-комунальних послуг, забезпечення контролю у сфері діяльності природних монополій;

- забезпечення рівних можливостей доступу до отримання мінімальних норм житлово-комунальних послуг для споживачів незалежно від соціального, майнового стану, віку, місцеперебування та форми власності юридичних осіб тощо;

- дотримання встановлених стандартів, нормативів, норм, порядків і правил щодо кількості та якості житлово-комунальних послуг;

- забезпечення соціального захисту малозабезпечених громадян [132].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, та комунальних послуг (НКРЕКП) формує в межах своєї компетенції державну політику щодо встановлення цін на електроенергію і природний газ, тарифів на їх транспортування та постачання підприємствам і організаціям, які виробляють та надають житлово-комунальні послуги населенню [119].

НКРЕКП є державним колегіальним органом, що ТАКОЖ здійснює регулювання діяльності у сфері теплопостачання (крім діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють комбіноване виробництво теплової і електричної енергії та/або використовують нетрадиційні або поновлювані джерела енергії), централізованого водопостачання та водовідведення, перероблення та захоронення побутових відходів для об'єктів, які обслуговують населені пункти з чисельністю населення понад 100 тисяч осіб, та об'єктів з потужністю перероблення чи захоронення понад 50 тисяч тон або 200 тисяч метрів кубічних побутових відходів на рік [132].

Регуляторна діяльність Національної комісії за період 2015 – 2019 рр. привела до значного зростання тарифів (в 7 – 10 разів), але це не призвело до позитивних наслідків для підприємств ЖКГ і для споживачів.

І на даний час в Україні, як і в багатьох країнах пострадянського політичного і економічного простору, галузь житлово-комунального

господарства знаходиться в тяжкому соціально-економічному становищі, яке можна охарактеризувати як кризове. Послідовна практика неефективного державного регулювання цієї галузі стала однією з причин такої глибокої кризи. Беззаперечним є той факт, що стан житлово-комунального господарства регіону, впливає на рівень економічного розвитку країни загалом. З'ясовано, що негативні тенденції у діяльності ЖКГ призводять до нестабільності та незбалансованості економічних процесів як окремо по регіонах, так і в цілому по Україні [21]. В ЖКГ в цілому і в теплоенергетиці склалась і стійко утримується ситуація заборгованості між учасниками взаємодій.

Динаміку обсягів кредиторської та дебіторської заборгованостей у сфері ЖКГ протягом 2014–2017 рр. наочно продемонстровано на рис. 1.3.

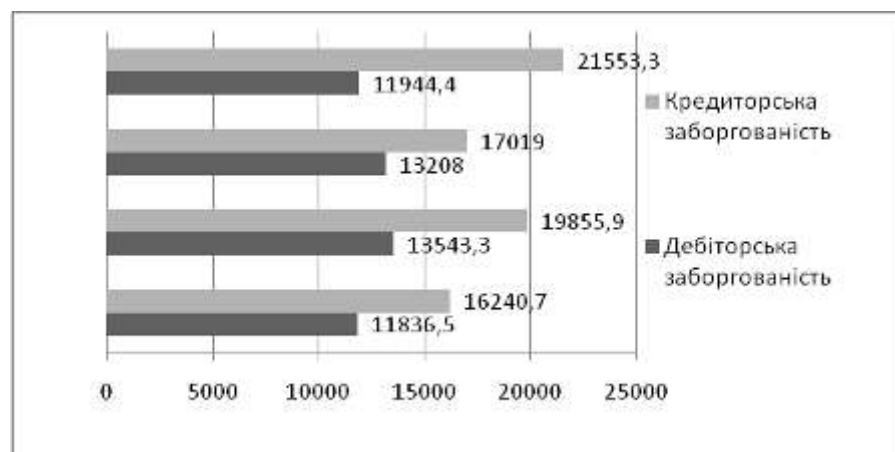

Рис. 1.3 Динаміка дебіторської та кредиторської заборгованостей підприємств житлово-комунального господарства по Україні [40]

Одним із підтверджуючих фактів кризового стану житлово-комунального господарства, на прикладі провідних підприємств теплопостачання України, є значний рівень збитковості галузі. Так, на рисунку 1.4 представлені фінансові показники групи теплоенергетичних підприємств.

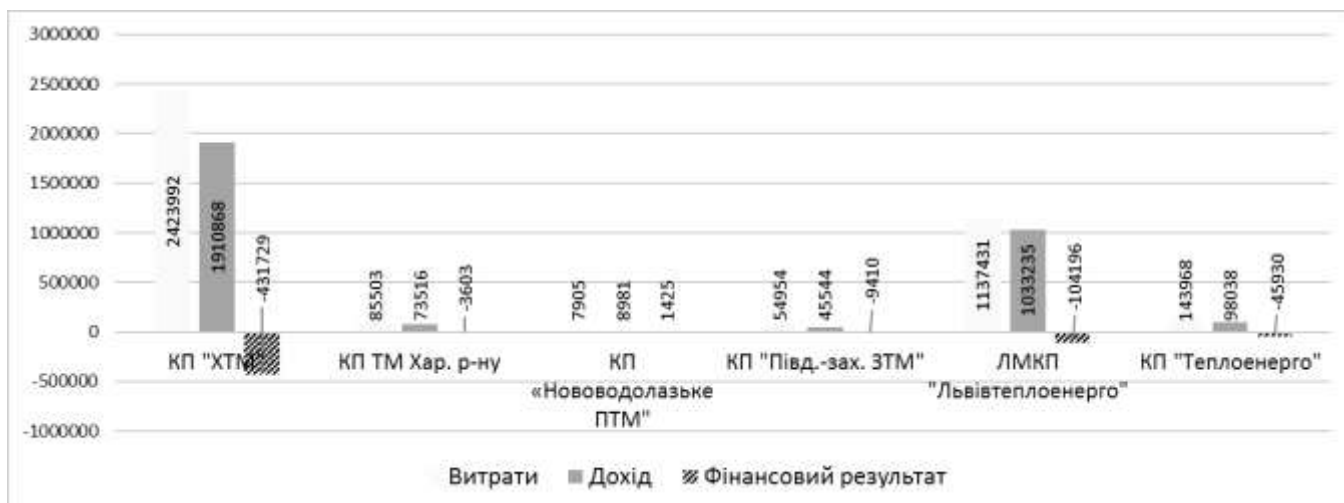

Рис. 1.4 – Фінансові показники групи теплоенергетичних підприємств

Аналізуючи фінансові показники таких великих теплоенергетичних підприємств України, як КП «Південно-західні теплові мережі» (м. Хмельницький), КП «Теплоенерго» (м. Кременчуг), Львівське міське комунальне підприємство «Львівтеплоенерго» можна лише підтвердити інформацію щодо кризового становища всієї галузі теплоенергетики. Так у 2017 році на підприємстві КП «Південно-західні теплові мережі» збиток склав 6410 тис. грн., рівень дебіторської заборгованості склав 29250 тис. грн., рівень кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги склав 23971 тис. грн. На підприємстві КП «Теплоенерго» у 2016 році збиток склав 45930 тис. грн., рівень дебіторської заборгованості – 41218 тис. грн., рівень кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги – 86791 тис. грн. На підприємстві Львівське міське комунальне підприємство «Львівтеплоенерго» у 2017 році збиток склав 104196 тис. грн., рівень дебіторської заборгованості – 532598 тис. грн., рівень кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги – 678312 тис. грн. [152].

Збиткова діяльність підприємств теплоенергетики, як генеруючих, так і теплопостачальних, на виконання фінансових зобов'язань своїми витками має такий негатив як низький рівень сплати населенням спожитих обсягів послуг.

У таблиці 1.1 показано стан оплати населенням житлово-комунальних послуг з початку 2017 року до 01.07.2017 р. [154]. Підраховано динаміку

заборгованості у відносних та абсолютних показниках, розраховано рівень оплати у відсотках.

Таблиця 1.1 - Стан оплати населенням житлово-комунальних послуг з початку 2017 р.

Регіони*	Заборгованість населення				Рівень оплати населенням з початку року, %
	Загальна сума заборгованості, млн. грн.		Приріст(+)/ зниження (-) заборгованості з початку року		
	На 01.01.2017	На 01.07.2017	Млн. грн.	%	На 01.07.2017
1	2	3	4	5	6
Вінницька	84,5	74,9	-9,6	-11,4 %	106,0 %
Волинська	76,3	55,1	-21,2	-27,8 %	101,9 %
Дніпропетровська	2186,5	2173,6	-12,9	-0,6 %	98,9 %
Донецька	1133,4	1071,8	-61,5	-5,4 %	104,8 %
Житомирська	145,9	118,4	-27,5	-18,9 %	113,0 %
Закарпатська	128,3	132,1	3,8	3,0 %	94,3 %
Запорізька	725,2	624,8	-100,5	-13,9 %	111,0 %
Івано-Франківська	115,4	93,6	-21,8	-18,9 %	113,0 %
Київська	369,6	304,0	-65,6	-17,7 %	109,1 %
Кіровоградська	119,9	95,3	-24,6	-20,5 %	110,9 %
Луганська	345,0	334,7	-10,4	-3,0 %	105,9 %
Львівська	269,0	185,0	-84,0	-31,2 %	112,3 %
Миколаївська	202,0	152,3	-49,7	-24,6 %	114,2 %
Одеська	603,0	541,0	-62,0	-10,3 %	105,7 %
Полтавська	283,1	233,5	-49,6	-17,5 %	108,4 %
Рівненська	152,1	75,1	-77,0	-50,6 %	129,2 %
Сумська	169,3	134,1	-35,2	-20,8 %	113,2 %
Тернопільська	62,7	53,3	-9,4	-14,9 %	106,0 %
Харківська	1427,7	1393,2	-34,4	-2,4 %	102,7 %
Херсонська	218,5	194,8	-23,7	-10,8 %	108,5 %
Хмельницька	81,5	36,7	-44,8	-55,0 %	115,6 %
Черкаська	212,3	159,4	-52,9	-24,9 %	113,9 %
Чернівецька	45,6	32,3	-13,3	-29,3 %	114,7 %
Чернігівська	88,8	72,9	-15,9	-17,9 %	108,6 %
м. Київ	1732,0	1465,6	-266,5	-15,4 %	106,9 %
Усього по Україні	10978	9801	-1170	-10,7 %	107,1 %

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Як свідчать наведені в таблиці 1.1 дані теплосистеми всіх регіонів України мають значну заборгованість з вини неповної сплати отриманих послуг населенням. В 2017 р. заборгованість зменшується і показник поточної сплати задовільний, але загальна ситуація практично не покращується, оскільки на неї впливає тягар боргів в попередні періоди.

Процес виходу галузі з кризи потребує відповідних змін економічних, технічних та соціальних механізмів її функціонування. Галузь потребує реформування за багатьма напрямками, основними з яких є: вдосконалення нормативно-правової бази, вдосконалення системи управління в галузі з урахуванням ринкових відносин, фінансова стабілізація галузі, технічне переоснащення ЖКГ. Для цього необхідно:

- направити зусилля на вдосконалення тарифної політики, поліпшити її прозорість, доступність і зрозумілість;
- зменшити собівартість ЖКП;
- впровадити систему обчислення економічно обґрунтованих тарифів; – ввести ресурсозберігаючі технології;
- зменшувати бюджетні дотації на утримання комунальної інфраструктури за рахунок зниження собівартості, а не за рахунок механічного підвищення тарифів.

1.2 Види та класифікація тарифів комунальних підприємств

В нашій країні, як правило, держава визначає політику утворення тарифів комунальних підприємств. Державні структури узгоджують «ринкові» ціни комунальних послуг для громадян та промислових споживачів. Такі ціни послуг важко назвати ринковими, оскільки ринок комунальних послуг монополізован, а комунальні підприємства діють вкрай неефективно та не несуть за це майже ніякої відповідальності [31]. Ефект монополії виникає, якщо особливості виробничих технологій – наприклад, порівняно високі капітальні витрати – при розширенні виробництва в

довгостроковій перспективі ведуть до зниження загальних витрат. У таких галузях єдиний виробник в остаточному підсумку зможе забезпечити менші витрати, ніж два або більше, тим самим приводячи до ситуації «природної» монополії [14]. Реально ж складається ситуація, що чим більших збитків зазнають комунальні підприємства, тим більше держава вимушена надавати субсидій з бюджету. Таку практику нелогічно пов'язувати з економічно обґрунтованим тарифом, вона більш відповідає словосполученню «затратний метод». Цей метод є найпоширенішим на теренах СНД, в тому числі і в Україні. Постачальник послуг щорічно обґрунтовує в регулюючому органі суму коштів, яких він потребує для здійснення операційної діяльності, включаючи власні втрати та ін. При розрахунку, тариф з самого початку виходить завищеним, що призводить до неминучого конфлікту інтересів постачальника послуг та регулюючого органу та споживача. При застосуванні затратного методу тарифи на комунальні послуги розраховуються як відношення частини обсягу фінансових потреб на виробництво і реалізацію комунальним підприємством своїх послуг, визначених стосовно окремого виду діяльності, до розрахункового обсягу відповідного виду комунальних ресурсів, реалізованому за період дії тарифів. Розрахунковий обсяг реалізованих комунальних ресурсів визначається з урахуванням затверджених органами регулювання на період дії тарифів нормативів споживання ресурсів, що поставляються організацією комунального комплексу. Застосування затратного методу встановлення граничних тарифів на комунальні ресурси здійснюється на основі аналізу динаміки попередньої діяльності організації [164].

На сьогодні формування тарифів на постачання та передачу електроенергії в Україні проводиться за традиційним методом «витрати плюс». Даний метод не відповідає стандартам, визначеним директивами ЄС, тому що він не дає стимулів для підприємств, що підпадають під державне регулювання, скорочувати видатки та підвищувати ефективність [18], [46].

Згідно теорії управлінського обліку, ціноутворення за принципом «витрати плюс» – це такий метод, при якому ціну визначають шляхом додавання до собівартості продукції певної частки прибутку у вигляді націнки. Сума націнки розраховується, виходячи з її рівня у відсотках до базових витрат, взятих за основу при визначенні ціни [54]. При цьому для галузі відсотки не мають сталої методики розрахунку та критеріїв встановлення їх розмірів. У частині 2 ст. 9 Закону України «Про природні монополії» від 20.04.2000 р. №1682–III (зі змінами згідно Закону № 4851–VI від 24.05.2012 р.) [136] встановлено наступні витрати, що враховуються при регулюванні тарифів суб'єктів монополії, зокрема, на ринку електроенергетики: витрати, які згідно з Податковим кодексом України [117] відносяться на витрати виробництва та обігу (крім витрат, визначених частиною третьою цієї статті); податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів; вартість основних виробничих засобів, амортизаційні відрахування, потреби в інвестиціях, необхідних для відтворення основних виробничих засобів; очікуваний прибуток від можливої реалізації товарів за різними цінами (тарифами); віддаленість різних груп споживачів від місця виробництва товарів; відповідність якості товарів, що виробляються (реалізуються), потребам споживачів; державні дотації та інші форми державної підтримки [117].

Формування ціни за методом «витрати плюс» є неефективними для економіки держави, оскільки не лише не заохочує суб'єктів господарювання до економії ресурсів, але й стимулює енергопостачальні компанії до нарощування операційних витрат: при перегляді тарифів на послуги, що надаються суб'єктами природних монополій, за базу приймаються витрати попереднього періоду. Всі неефективні витрати, включені під час попередніх переглядів, зберігаються. З кожним переглядом тарифів їх частка в сумарних витратах зростає. Поряд з цим, поза увагою залишаються елементи впливу на розмір націнки факторів та результатів економічного національного розвитку: темпів інфляції, розміром державних запозичень (боргу), національним ВВП звітного

періоду, платоспроможністю населення, рівнем безробіття тощо. А основне – такий підхід не мотивує суб'єктів енергоринку до впровадження інноваційних технологій як в сфері виробництва електроенергії чи теплоенергії, такі на етапах її передачі споживачеві [2], [111].

Однією з альтернатив до витратного методу є метод індексації. Його можна описати як помноження діючого тарифу на певний індекс, який розраховується регулюючим органом. Основними складовими цього індексу є інвестиційні витрати, податки, амортизація та інші витрати. Таким чином, при економії витрат порівнюючи з базовим рівнем тарифів, зекономлені кошти автоматично залишаються на рахунках підприємства. Метод індексації діючих тарифів застосовується при встановленні тарифів на комунальні ресурси у разі об'єктивної зміни умов діяльності організації комунального комплексу, що впливають на вартість вироблених нею комунальних ресурсів, у тому числі при відхиленні фактичного зростання споживчих цін та інших показників від споживчих цін і показників, з урахуванням яких були встановлені тарифи на комунальні ресурси в попередньому періоді. Метод індексації лише опосередковано створює стимул до економії витрат [2].

Більш реальні передумови до економії витрат передбачає метод дохідності інвестованого капіталу (RAB – метод). RAB – метод включає в себе принцип індексації операційних витрат, зберігання економічного ефекту від зниження витрат на підприємстві впродовж певного періоду (3-5 років). Таким чином підприємства житлово-комунального господарства, і не тільки, примусово підвищують ефективність своєї діяльності. Стимулюючий характер діяльності призводить до підвищення рівня енергоефективності [140].

Стратегічним завданням застосування методу RAB є залучення коштів у розвиток мережевих компаній. Для цього в тарифі крім фактичних витрат на операційну діяльність враховують кошти, що забезпечать повернення інвестору його інвестицій, а також певний відсоток доходу інвестора, щоб у нього був стимул інвестувати. Джерелом фінансування може бути як прямий інвестор (підприємець в сфері житлово-комунального господарства), так і портфельний

інвестор у вигляді банку або інвестиційної компанії. Важливо, що RAB – регулювання влаштовано таким чином, що на кожен гривню, закладену в тариф, можливо залучити декілька гривень інвестицій. Тобто, при порівняно невеликому зростанні тарифу компанія має можливість залучити значні кошти на свій розвиток [80], [106].

Ще одним інструментом довгострокового регулювання є метод порівняння аналогів. Він передбачає збір та аналіз показників діяльності багатьох схожих організацій, які регулюються державним органом. Ціллю аналізу діяльності підприємств є встановлення коефіцієнту, що буде застосовуватись у формулі розрахунку витрат підприємства. З проаналізованих даних виділяють найефективніше підприємство і вже з ним порівнюють інші аналогічні компанії [114]. В таблиці 1.2. приведені переваги та недоліки різних тарифів комунальних підприємств.

Таблиця 1.2 – Порівняльна класифікація методів регулювання тарифної політики

Метод регулювання	Переваги	Недоліки
Витратний метод	Підприємства отримують фінансування з бюджетів	Стимулює підприємства до завищення витрат
Метод RAB	За рахунок вкладення залучених інвестицій у ремонт, реконструкцію та модернізацію обладнання, підприємства переходять на інший технологічний рівень	За рахунок підвищення інвестицій в перші роки діяльності зростає і сам тариф
Метод індексації	При економії витрат порівняльно з базовим рівнем тарифів, зекономлені кошти залишаються у підприємства	В більшості зберігає неефективність витратного методу
Порівняльний метод	Дозволяє швидко порівняти ефективність діяльності певного підприємства з аналогами	Дозволяє обрати найефективніше підприємство з усіх неефективних

Примітка: побудовано автором

На сьогоднішній день, тарифна політика держави знаходиться в центрі уваги населення, адже збільшення тарифів для населення збільшує навантаження на бюджет, призводить до зростання заборгованості населення і відділів субсидій. Постійне підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги є однією з реальних загроз загострення кризового фінансового стану підприємств житлово-комунального господарства, яка викликана несвоєчасною або повною несплатою населенням за спожиті комунальні послуги. Впродовж

постійного зростання тарифів населення все більше звертається за послугою з реструктуризації комунальної заборгованості. У січні-грудні 2017 р. населенням країни сплачено за житлово-комунальні послуги 48,6 млрд. грн (95,4% нарахованих за цей період сум). Серед регіонів найвищий за середній по країні рівень оплати за житлово-комунальні послуги спостерігався у Черкаській та Вінницькій областях (119,0% та 118,8% відповідно), найнижчий – у Тернопільській (68,8%) [24].

Середні нарахування за житлово-комунальні послуги, з урахуванням електроенергії (із розрахунку 150 кВт/год), на одного власника особового рахунку у грудні 2016 р. становили 863,6 грн.

Заборгованість населення з оплати житлово-комунальних послуг зменшилась у грудні 2016р. порівняно з листопадом на 19,4% і на кінець грудня 2015р. становила 8829,1 млн. грн., середній термін заборгованості населення за всі послуги склав 2,1 місяця [125].

У грудні 2017 р. мали борг за 3 місяці і більше: за централізоване опалення та гаряче водопостачання – 24,8% власників особових рахунків, утримання будинків і споруд та прибудинкових територій – 19,5%, вивезення побутових відходів – 18,3%, централізоване водопостачання та водовідведення – 17,4%, газопостачання – 16,4%.

Упродовж січня-грудня 2017 р. населенням сплачено за електроенергію 13311,6 млн. грн (113,3% нарахованих за цей період сум). Серед регіонів найвищий за середній по країні рівень оплати електропостачання спостерігався в Одеській, Закарпатській та Київській областях (186,6–162,7% з урахуванням погашення боргів попередніх періодів), найнижчий – у Чернігівській та Сумській (65,5% та 70,4% відповідно). Заборгованість населення з оплати електроенергії на кінець грудня 2016р. становила 2664,1 млн. грн.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 №976 "Про затвердження Порядку погашення реструктуризованої заборгованості та внесення поточних платежів за житлово-комунальні послуги" [51] у січні-грудні 2016 р. з населенням було укладено 33,4 тис. договорів щодо погашення

реструктуризованої заборгованості. Загальна сума, на яку було укладено договори в частині погашення реструктуризованої заборгованості, становила 114,8 млн. грн, а сума внесених платежів з урахуванням довгострокових договорів становила 88,1 млн. грн. [125].

На рисунку 1.5 показано кількість договорів з реструктуризації заборгованості станом на грудень 2017 року.

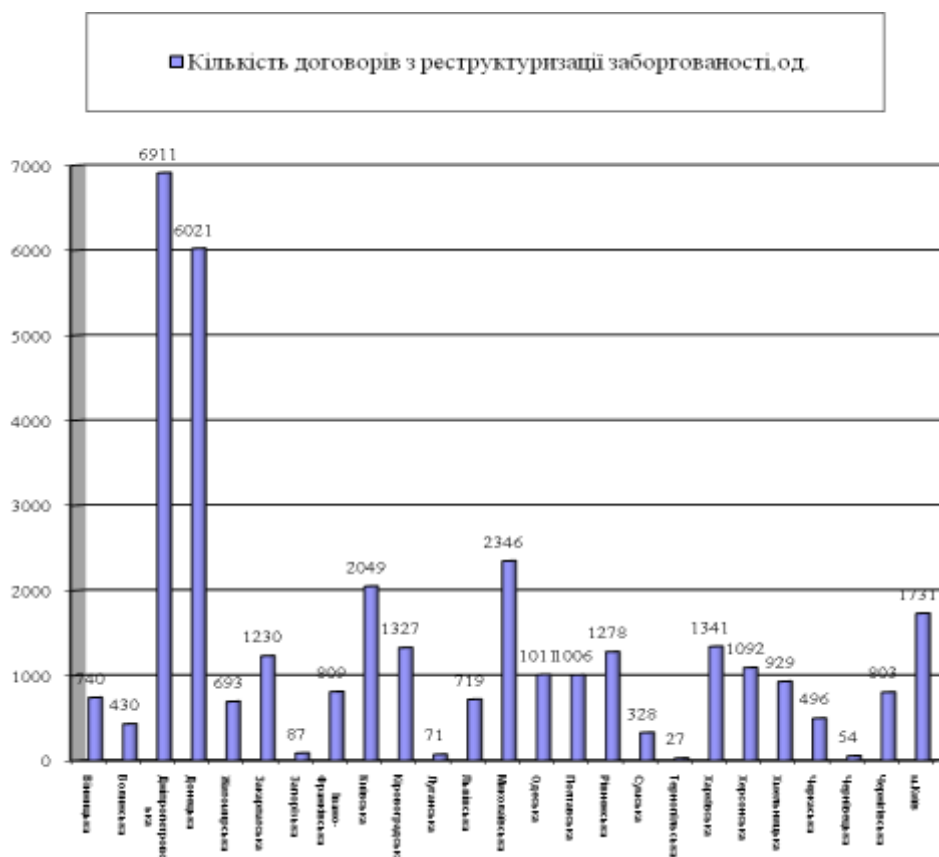

Рис. 1.5 – Реструктуризація заборгованості населення за послуги ЖКГ станом на грудень 2017 р.

Станом на 15 березня 2017 р. сумарна прострочена заборгованість підприємств ТКЕ, ТЕЦ та прямих промислових споживачів перед НАК «Нафтогаз України» складає близько 23,1 млрд. грн.

Сумарна прострочена заборгованість підприємств ТКЕ та ТЕЦ за природний газ, використаний для виробництва теплової енергії, складає 20,1 млрд. грн., з них за 2017 р. – 4,4 млрд. грн. Найбільша сумарна прострочена заборгованість за використаний газ в цій категорії накопичена у підприємств

ТКЕ і ТЕЦ Донецької (5,2 млрд. грн.), Дніпропетровської (4,3 млрд. грн.), Харківської (1,6 млрд. грн.), Луганської (1,1 млрд. грн.) областей та м. Києва (1,4 млрд. грн.). Найнижчі показники за рівнем розрахунків у підприємств Донецької (18%), Кіровоградської (22%), Тернопільської (25%), Херсонської (26%) областей. Найвищий рівень розрахунків по цій категорії споживачів досягнуто у підприємств ТКЕ і ТЕЦ Закарпатської (100%), Чернівецької (71%), Черкаської (67%) областей та м. Києва (74%) [126].

В галузі виробництва електроенергії (ТЕЦ) заборгованість підприємств-боржників зменшилась на 93 млн. грн. (4,4%) та складає близько 2,0 млрд. грн. З 23 підприємств ТЕЦ та 5 генеруючих компаній, яким НАК «Нафтогаз України» поставив природний газ для виробництва електроенергії, мають значну заборгованість 15 споживачів з Харківської, Донецької, Дніпропетровської, Київської, Луганської, Львівської, Херсонської, Полтавської, Миколаївської, Одеської областей, АР Крим, м. Севастополя, м. Києва. Найбільша сумарна прострочена заборгованість – у ПАТ «Харківська ТЕЦ-5» (384 млн. грн.), ПАТ «Дніпродзержинська теплоелектроцентраль» (303 млн. грн.). Загальна заборгованість цих трьох підприємств складає 52% від сумарної заборгованості [126].

Заборгованість прямих промислових споживачів збільшилась на 17 млн. грн. (2,0%) та складає близько 928 млн. грн. (з них за 2017 р. – 8 млн. грн.). З близько 380 промислових підприємств, яким «Нафтогаз» постачає або постачав газ, значну прострочену заборгованість мають 16 споживачів. З них найбільша сумарна заборгованість залишається у наступних підприємств: ПАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій» (482 млн. грн.), ПАТ «Енергомашспецсталь» (175 млн. грн.). По 7-ми з 16-ти підприємств-боржників отримані судові рішення про стягнення боргу, «Нафтогаз» очікує на виконання цих рішень. По решті боржників здійснюється претензійно-позовна робота [173]. Нераціональне та неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) також є однією з гострих проблем житлово-комунального господарства (ЖКГ) в Україні. Це питання має не тільки

економічне, а й соціальне та екологічне значення. ЖКГ споживає близько 25 % від загальної кількості електроенергії країни та 40 % теплоенергетичних ресурсів. Надмірне споживання та втрати енергії збільшують викиди парникових газів [27].

Втрати енергетичних ресурсів на всіх етапах їх виробництва та транспортування споживачам у ЖКГ становлять 45 %, або 3,7 млрд м³ природного газу, за рахунок низького коефіцієнта корисної дії (ККД) котлів (втрати – 15 %), старих та аварійних теплотрас (втрати – 25 %), нереалізованого тепла (втрати – 5 %) [107].

Зношеність обладнання на підприємствах комунальної теплоенергетики суттєво впливає на ефективність вироблення теплової енергії. Із 80 070 установлених котлів 15 871 котел, або 1/5 від їх загальної кількості, експлуатується понад 20 років. Протяжність теплових мереж у двотрубному обчисленні становить 32 428,8 км., з них старих та аварійних – 5 976,6 км. (18,1 %)[107].

Загальна протяжність водопровідних мереж становить 179 808,9 км., з яких в аварійному стані знаходяться 67 817,7 км., або 37,7 %. Втрати води в мережах сягають понад 40 %, а в окремих випадках досягають понад 70 % від поданої в систему води. Питомі витрати електроенергії на 1 м³ води у 2,5 разу більші ніж у європейських країнах [107].

Технічні характеристики більшості житлових будинків в Україні не відповідають сучасним вимогам до показників споживання енергоресурсів та умов комфорту. Ефективність використання енергетичних ресурсів у житловому фонді України в 3–5 разів нижча, ніж у розвинутих країнах. Житлові та громадські будівлі, які побудовані переважно в 1950–1990 роках мають незадовільні теплотехнічні показники, що призводить до надмірних втрат теплової енергії (до 45 %) уже у споживача [107].

В Україні проблема теплозабезпечення у великих і малих містах вирішується за рахунок систем централізованого тепlopостачання об'єктів житлового й громадського призначення, які переважно створювалися в період

масового житлового будівництва у 60-ті – на початку 80-х років минулого століття і з того часу практично не оновлювались. У невеликих містах та окремих районах великих міст, де відсутні централізовані системи теплопостачання, а також у газифікованих селищах теплозабезпечення житлових і громадських об'єктів здійснюється автономними котельнями (побудинковими для багатоквартирних і адміністративно-соціальних будівель) або індивідуальними (поквартирними) котлами, опалювальними або комбінованими з контуром підігріву гарячої води. У негазофікованих районах міст і в селах опалювання традиційних садибних будинків здійснюється печами на твердому паливі або дровах [16].

Системи централізованого теплопостачання забезпечують теплопотреби близько 55 % населення країни, автономні й індивідуальні котли забезпечують теплом близько 25 % і 20 % опалюються печами. Основне та допоміжне обладнання значної кількості котелень вичерпало допустимі терміни експлуатації. У них часто експлуатуються малоефективні, зношені котли з низьким коефіцієнтом корисної дії (70–80 %), застарілою автоматикою і пальниковими пристроями, що обумовлює значні витрати палива, неприпустимо високі забруднення довкілля, а також призводить до зниження надійності та якості теплопостачання [69].

Проблемою галузі є також незадовільний стан теплових мереж, низька надійність і неякісна теплоізоляція яких обумовлює значні втрати тепла (в окремих випадках до 25 %), суттєві економічні збитки внаслідок частих аварій і значних обсягів ремонтних робіт. Крім того, технологічні споруди, розташовані на мережах (близько 40 % центральних теплових пунктів, які обслуговують групи будинків), перебувають у аварійному стані, що призводить до постійних перебоїв у гарячому водопостачанні й перевитрат паливно-енергетичних ресурсів [20].

Протягом багатьох років підприємства житлово-комунального господарства, зокрема теплопостачальні, виконували й виконують на даний час функцію „соціального буфера”. За останні 15–20 років було використано майже

всі внутрішні технічні резерви систем і обладнання, відбулося його старіння. Капіталовкладення в модернізацію існуючих систем тепlopостачання становлять лише частину від необхідних і їх недостатньо не лише для енергоефективної модернізації, а й навіть для підтримки систем у справному стані [100].

Впливовим чинником на ситуацію у сфері тепlopостачання є суттєві коливання світових і внутрішніх цін на первинні енергоресурси, продемонстровані протягом останніх років. Це визначає необхідність подальших докорінних змін у структурі споживання енергоресурсів і вимагає переорієнтації на максимальне використання власних енергоресурсів та альтернативних джерел для стабільного й безпечного розвитку країни. Тому завдання модернізації та переорієнтації систем тепlopостачання країни з метою скорочення споживання природного газу є такими, що фактично підвищують національну, зокрема енергетичну безпеку України, і є вкрай актуальними та важливими для держави [50].

Загалом в Україні експлуатується 35 073 котелень сумарною потужністю 120298,7 Гкал/год. Із них на твердому паливі працює 9 738, на рідкому – 366, на газу – 24 263. Із 80700 установлених котлів 15871 (19,8%) експлуатується понад 20 років, що підтверджує незадовільний стан котельного господарства. Найбільша кількість установлених котлів, що експлуатуються більше 20 років, у містах Києві (73,1 %) та Севастополі (45,9 %), Дніпропетровській (36,5 %), Львівській (30,2 %) і Донецькій (26,4 %) областях.

Загалом по Україні протяжність теплових мереж у двотрубному обчисленні становить 33 122,7 км, з них старих та аварійних – 4 865,5 км (15 %). Найбільше старих та аварійних мереж у Сумській (41,7 %), Одеській (38,6 %), Тернопільській (33,4 %), Вінницькій (28,2 %), Чернігівській (27,7 %) областях та в м. Севастополі (31,1 %) [43].

Загальні обсяги тепlopостачання в Україні дорівнюють 97,5 млн. Гкал, зокрема населенню – 54,7 млн. Гкал, на комунально-побутові потреби – 22,5 млн. Гкал, на виробничі – 10,3 млн. Гкал, іншим підприємствам –

9,9 млн. Гкал. Втрати теплової енергії в інженерних мережах фіксуються в обсязі 13,5 млн. Гкал (13,8 % від загального обсягу реалізованої теплової енергії) [43].

В Україні забезпеченість засобами обліку становить 92,1 %. Не забезпечено повне оснащення підприємств комунальної теплоенергетики засобами технологічного обліку в містах Києві (56,7 %) і Севастополі (73 %), Сумській (76,8 %), Київській (80,4 %), Черкаській (83,7 %), Донецькій (90,2 %), Луганській (93,2 %), Львівській (96,4 %) та Чернівецькій (99 %) областях [43].

Також гострою є проблема обліку спожитих споживачами послуг. Наприклад, станом на 1 лютого 2016 року в Україні природним газом газифіковано 13,047 млн квартир та приватних будинків (тут і далі – без врахування даних по АР Крим та м. Севастополь). З них лічильниками газу облаштовано 9,455 млн домогосподарств, або 72,5% побутових споживачів. В таблиці 1.3 показано ці дані по областях України [159].

Таблиця 1.3 – Рівень оснащення житлового фонду лічильниками газу станом на 1 лютого 2017 року

Область	Кількість квартир та будинків, газифікованих природним газом	З них оснащено лічильниками	% оснащення
1	2	3	4
Всього по Україні в тому числі:	13 047 000	9 454 986	72,5
Вінницька	439 789	400 777	91,1
Волинська	238 431	188 925	79,2
Дніпропетровська	1 287 686	805 209	62,5
Донецька	966 325	502 422	52,0
Житомирська	371 751	328 856	88,5
Закарпатська	270 614	265 233	98,0
Запорізька	559 098	338 417	60,5
Івано-Франківська	421 429	393 381	93,3
Кіровоградська	249 178	221 786	89,0
Київська	807 569	734 781	91,0
Луганська	751 843	577 484	76,8
Львівська	789 128	647 722	82,1
Миколаївська	347 693	284 221	81,7

Продовження табл. 1.3

Одеська	609 294	431 464	70,8	
Полтавська	603 253	459 239	76,1	
Рівненська	256 651	224 123	87,3	
Сумська*	372 530	293 463	78,8	
Тернопільська	328 814	309 856	94,2	
Харківська	952 178	514 421	54,0	
Херсонська	267 472	219 748	82,2	
Хмельницька	416 672	367 018	88,1	
Черкаська	411 290	330 922	80,5	
Чернівецька	228 300	201 605	88,3	
Чернігівська	348 889	273 831	78,5	
м. Київ	751 123	140 082	18,6	

Споживачів газу поділяють на 3 категорії: категорія 1- комплексне використання (опалення, підігрів води та приготування їжі); категорія 2- лише підігрів води та приготування їжі; категорія 3 – лише приготування їжі.

До першої категорії належить 7,469 млн. домогосподарств (57% загальної кількості побутових споживачів, використовують 91% газу). Лічильники для цієї категорії споживачів мали бути встановлені до 1 січня 2012 року. Станом на кінець 2017 року лічильниками обладнано 7,393 млн. домогосподарств цієї категорії, або 99%.

До другої категорії належить 1,111 млн. домогосподарств (9% загальної кількості побутових споживачів, використовують 3% газу). Лічильники для цієї категорії споживачів, які користуються газовою плитою та газовим водонагрівачем (газова колонка), мали бути встановлені до 1 січня 2017 року. Станом на 1 лютого 2017 року лічильниками обладнано 871 тис. домогосподарств цієї категорії. За місяць рівень оснащення лічильниками споживачів збільшився з 77,8% до 78,4%. Залишаються необладнаними лічильниками газу 240,1 тис. домогосподарств.

До третьої категорії належить 4,468 млн. домогосподарств (34% загальної кількості побутових споживачів, використовують 6% газу). Лічильники для цієї категорії споживачів мають бути встановлені до 1 січня

2018 року. Станом на 1 лютого 2017 року лічильниками обладнано 1,192 млн домогосподарств цієї категорії, або 26,7% [94].

Згідно з програмою співпраці України з МВФ, в 2015 році було підвищено тарифи на газ на 280%, на тепло - на 66%, на електроенергію - на 40%, на водопостачання - на 15%, при цьому підвищення мінімальної заробітної плати відбулося лише в грудні 2015 року [155]. А купівельна спроможність населення змінилась лише на кінець року і то на 3 – 5 %. Маємо суттєву невідповідність між зростанням заробітної плати і зростанням тарифів, що і формує високий рівень заборгованості. У зв'язку з цим, зміни щодо дебіторської заборгованості привели до змін фінансового стану підприємств житлово-комунального господарства в цілому, як в теперішньому періоді так і в прогнозованому.

В таблиці 1.4 наведено тарифи на централізоване водопостачання та водовідведення в м. Харкові та області, які були встановлені відповідними постановами НКРЕКП, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг [90].

Таблиця 1.4 – Тарифи на централізоване водопостачання та водовідведення в м. Харкові та Харківської області

№ з/п	Найменування ліцензіатів	Тарифи встановлені НКРЕКП (без ПДВ), грн/м ³ (станом на 01.05.2017)				Дата набуття чинності постанови
		з водопостачання		з водовідведення		
		суб'єктами господарювання у сфері ЦВВ (водоканали)	споживачам, які не є суб'єктами господарювання у сфері ЦВВ (населення, бюджетні організації, інші)	суб'єктами господарювання у сфері ЦВВ (водоканали)	споживачам, які не є суб'єктами господарювання у сфері ЦВВ (населення, бюджетні організації, інші)	
1	2	3	4	5	6	7
1	КП "Лозоваводоканал" Лозівської міської ради Харківської області	-	9,55	-	8,39	01.01.2017
2	КП "Харківводоканал"	2,44	5,25	0,94	2,80	01.01.2017
3	КП «Чугуїввода»	-	5,51	-	6,21	01.01.2017
4	Ізюмське комунальне виробниче водопровідно-каналізаційне підприємство	-	6,18	-	9,27	01.01.2017

Продовження табл. 1.4

5	Первомайське комунальне виробниче управління водопровідно-каналізаційного господарства	-	8,18	-	12,11	01.01.2017
6	КП теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації	-	9,39	-	8,01	01.01.2017
7	КП «Балаклійський водоканал»	-	8,32	-	13,07	01.01.2017
8	ДП «Південна залізниця»	-	7,17	-	5,31	01.01.2016
9	КП «КОМСЕРВІС» Куп'янської міської ради Харківської області	-	9,23	-	10,92	01.07.2017

Велику складову у тарифах на водо- і теплопостачання займає вартість електроенергії. Для населення вартість електроенергії теж є вагомою часткою витрат, оскільки використовуються різноманітні прилади, в тому числі і бойлери для підігріву води. В таблиці 1.5 представлені тарифи на електроенергію для населення з 01.03 – 31.08.2017 рр. [90].

Таблиця 1.5 – Тарифи на електроенергію для населення з 01.03-31.08.2017 рр.

Категорії споживачів	Тарифи на електроенергію, в копійках, за 1 кВт·год		
	без податку на додану вартість	податок на додану вартість	з податком на додану вартість
1	2	3	4
1. Електроенергія, що відпускається:			
1.1. Населенню (у тому числі яке проживає в житлових будинках, обладнаних кухонними електроплитами):			
за обсяг, спожитий до 100 кВт·год електроенергії на місяць	47,5	9,5	57
за обсяг, спожитий понад 100 кВт·год до 600 кВт·год електроенергії на місяць (включно)	82,5	16,5	99
за обсяг, спожитий понад 600 кВт·год електроенергії на місяць	130	26	156
1.2. Населенню, яке проживає в сільській місцевості (у тому числі яке проживає в житлових будинках, обладнаних кухонними електроплитами):			
- за обсяг, спожитий до 150 кВт·год електроенергії на місяць (включно)	47,5	9,5	57

Продовження табл. 1.5

- за обсяг, спожитий понад 150 кВт·год до 600 кВт·год електроенергії на місяць (включно)	82,5	16,5	99
- за обсяг, спожитий понад 600 кВт·год електроенергії на місяць	130	26	156
1.3. Населенню, яке проживає в житлових будинках (у тому числі в житлових будинках готельного типу, квартирах та гуртожитках), обладнаних у встановленому порядку електроопалювальними установками (у тому числі в сільській місцевості):			
1.3.1. У період з 01 березня 2017 року по 30 квітня 2017 року (включно):			
- за обсяг, спожитий до 3600 кВт·год електроенергії на місяць (включно)	47,5	9,5	57
за обсяг, спожитий понад 3600 кВт·год електроенергії на місяць	130	26	156
1.3.2. У період з 01 травня 2017 року по 31 серпня 2017 року (включно) відповідно до підпунктів 1.1 та 1.2			
1.4. Населенню, яке проживає в багатоквартирних будинках, не газифікованих природним газом і в яких відсутні або не функціонують системи централізованого теплопостачання (у тому числі в сільській місцевості):			
1.4.1. У період з 01 березня 2017 року по 30 квітня 2017 року (включно):			
- за обсяг, спожитий до 3600 кВт·год електроенергії на місяць (включно)	47,5	9,5	57
за обсяг, спожитий понад 3600 кВт·год електроенергії на місяць	130	26	156
1.4.2. У період з 01 травня 2017 року по 31 серпня 2017 року (включно) відповідно до підпунктів 1.1 та 1.2			
1.5. Для багатодітних, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу незалежно від обсягів споживання електроенергії	47,5	9,5	57
1.6. Населенню, яке розраховується з енергопостачальною організацією за загальним розрахунковим засобом обліку та об'єднане шляхом створення юридичної особи, житлово-експлуатаційним організаціям, крім гуртожитків	82,5	16,5	99
1.7. Гуртожиткам (які підпадають під визначення «населення, яке розраховується з енергопостачальною організацією за загальним розрахунковим засобом обліку»)	47,5	9,5	57

Примітка. Електрична енергія, яка витрачається в багатоквартирних будинках та гуртожитках на технічні цілі (роботу ліфтів, насосів та замково-переговорних пристроїв, що належать власникам квартир багатоквартирного будинку на праві спільної власності) та освітлення дворів, сходових і номерних знаків, відпускається за тарифом 82,5 коп. за 1 кВт·год (без податку на додану вартість).

Тарифні диспропорції в окремих підгалузях ЖКГ обумовлені особливостями технологічного процесу, ступенем розвитку ринкових відносин. Ці відмінності треба враховувати при формуванні тарифів на послуги

підрядників, які обслуговують житловий фонд і підрядників-постачальників комунальних послуг, оскільки діяльність останніх (природних монополістів) не піддається конкуренції [123].

Споживач має можливість здійснювати розрахунки за електричну енергію за тарифами, диференційованими за періодами часу: тризонними та двозонними. Встановлення у споживачів приладів диференційованого (погодинного) обліку електроенергії доцільне у тому випадку, коли споживач користується електроенергією в години мінімального навантаження в мережі, тобто у нічний час, коли діють інші, зменшені тарифи на електроенергію. Тарифні коефіцієнти для розрахунків населення за тарифами, диференційованими за періодами часу, встановлюються згідно з Постановою НКРЕ України від 10.03.1999 № 309 (у редакції постанови НКРЕ від 10.07.2002 № 758) [41] і представлені у таблиці 1.6. Необхідно відзначити, що населення недостатньо використовує можливості заощадження своїх коштів за допомогою використання тарифів, диференційованих за періодами часу. Причиною цьому є недостатня поінформованість населення країни щодо пільгових режимів користування послугами ЖКГ та надмірний бюрократизм, який властивий майже всім сферам життя. Тому важливо проводити активну роботу з підвищення рівня поінформованості населення. Це дозволить залучити населення до участі в регулюванні рівня активної потужності енергосистем в нічний період часу, а самому населенню заощаджувати свої кошти. Для покращення платіжного балансу за рахунок скорочення споживання імпортованих енергоресурсів, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника за рахунок зменшення енергоємності виробництва має здійснюватись стимулювання виробництва та впровадження енергозберігаючих технологій і використання альтернативних джерел [162].

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що необхідно підвищити рівень прозорості тарифоутворення та переглянути методику тарифоутворення для генеруючих та розподіляючих компаній для різних груп споживачів; потрібно не зупинятися на досягнутому і періодично змінювати

тарифи для населення, формуючи через тарифи таку регуляторну систему, яка надасть розвиток ЖКГ і одночасно забезпечить соціальну справедливість вартості надаваних послуг. Однак може виникнути ситуація, коли зменшивши тарифи для промислових споживачів і, тим самим, підвищивши їх рентабельність, не буде отримано очікуваного ефекту у вигляді зниження цін на кінцеву продукцію. В цій ситуації підвищення тарифів для населення викличе зниження рівня добробуту українських сімей. Отже, необхідно розробити механізми ефективного використання для модернізації підприємств отриманих за рахунок зміни тарифів коштів та провести активну просвітницьку діяльність серед населення.

Таблиця 1.6 – Тарифні коефіцієнти для розрахунків населення за тарифами, диференційованими за періодами часу

	Період часу			
	Нічний	Денний	Напівпіковий	Піковий
Двобонні тарифи, диференційовані за періодами часу				
Тарифні коефіцієнти	0,5	1	—	—
Тривалість періоду, год.	з 23:00 до 7:00	В інші години доби	—	—
Тризонні тарифи, диференційовані за періодами часу				
Тарифні коефіцієнти	0,4	—	1	1,5
Тривалість періоду, год.	з 23:00 до 7:00	—	з 7:00 до 8:00	з 8:00 до 10:00
			з 11:00 до 20:00	з 20:00 до 22:00

Система пільгових за періодом часу тарифів широко використовуються в європейських країнах, а тому в інтеграційному процесі Україна має приймати це до уваги та розробляти адекватні моделі тарифної політики, особливо в системах ЖКГ.

З 01.02.2011 р. Україна стала офіційним членом Енергетичного Співтовариства. З метою виконання зобов'язань, пов'язаних із членством України в Енергетичному Співтоваристві, органами виконавчої влади

розроблено значну кількість нормативних актів, зокрема: План заходів із забезпечення виконання Україною зобов'язань в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (Розпорядження КМУ від 03.08.2011 р. № 733–р) [134].

Членство України в Енергетичному Співтоваристві ЄС передбачає, окрім взяття на себе всіх зобов'язань, встановлення для своїх підприємств нових принципів енергетичної політики, прийнятої в ЄС. Серед основних директив даної енергетичної політики, на нашу думку, є два головних елементи: поступове відкриття ринків; поліпшення ефективності регуляторних заходів за допомогою використання та впровадження стимулюючих методів, а також покращення їх у частині стимулювання інвестицій [102].

1.3 Економічна сутність застосування тарифів RAB

Тариф є інструментом, що має враховувати інтереси споживачів в поставках недорогої та якісної теплової енергії, та інтереси виробників теплової енергії і послуги з її передачі для того, аби компенсувати їм понесені витрати, а також надати можливість отримувати нормований прибуток від своєї діяльності, не ущемляючи при цьому інтереси інших [110]. Питання тарифоутворення є також суттєвим для інвесторів. Основним недоліком теперішніх процесів регулювання є те, що підприємства системи ЖКГ використовують своє монопольне положення для нарощування обсягів їх витрат на виробництво і поставку послуг. Наразі у проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про природні монополії» (реєстр. № 10338 від 12.04.2012 р.) [17] пропонується доповнити Закон України «Про природні монополії» [136] нормами, якими запроваджується новий метод регулювання діяльності суб'єктів природних монополій - стимулююче регулювання цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій, що створить умови для переходу від витратних до стимулюючих методів регулювання суб'єктів природних монополій, що дозволить суттєво покращити їх фінансовий стан та підвищити їх інвестиційну привабливість. З іншої сторони, споживачі також мають отримати вигоду від переходу до стимулюючого регулювання, оскільки компанії

отримують стимули для скорочення неефективних витрат і підвищення якості надання послуг [130].

Одним із методів удосконалення процесу тарифоутворення на підприємствах теплопостачання, що позитивно зарекомендував себе в зарубіжній практиці, є метод доходності інвестованого капіталу (метод RAB). Складовою цього методу можна вважати систему бенчмаркінгу, яка покликана сприяти більшій прозорості роботи приватного партнера. Бенчмаркінг застосовується у світі для порівняння роботи підприємств, що є природними монополіями і працюють у сфері водопостачання і водовідведення, а також теплопостачання. За допомогою цього інструменту забезпечується порівняння їх роботи, а також широкий доступ до показників якості функціонування підприємств – в першу чергу доступ для споживачів послуг [157].

Впровадження стимулюючого тарифного регулювання на основі RAB-методів (Regulatory Asset Base) – це: довгострокове планування показників діяльності підприємства (на період 3 – 5 років); незмінна величина тарифів протягом тривалого періоду з урахуванням індексації; економія у регуляторному періоді залишається у підприємства, стимулювання підвищення якості послуг, стимулювання інвестицій

Отже, застосування методу RAB є раціональним та доцільним. Але в Україні на даний час ускладнені умови для реалізації даного проекту. Разом з тим, представлені рекомендації щодо впровадження застосування методу доходності інвестованого капіталу [10] зможуть змінити ситуацію на краще.

Перш за все, необхідно вдосконалити законодавчу базу у сфері тарифоутворення, в даному випадку, в сфері теплопостачання, та розробити наступні нормативні документи: «Порядок узгодження переходу на регулювання методом доходності інвестованого капіталу»; «Методичні вказівки з регулювання з застосуванням методу RAB» в т. ч.: «Правила визначення вартості активів і розміру інвестованого капіталу та ведення їх обліку», «Правила розрахунку норми доходності інвестованого капіталу» та ін.

В сучасних умовах існують серйозні перепони на шляху впровадження нового методу, одна з яких – зростання ставки за банківський кредит. Зменшення впливу негативів досягається узгодженням місцевими органами

виконавчої влади інвестиційних довгострокових програм та бізнес-планів зі зниження витрат на виробництво теплової енергії, масштабними заходами в яких мають стати реконструкції котельних. На користь позитивних зрушень проводиться щорічний аудиторський контроль за використанням інвестиційних коштів згідно їх цільового призначення; відповідно законодавству регулюються відносини з енергетичними компаніями при невиконанні взятих на себе зобов'язань (дисциплінарна та кримінальна відповідальність для керівництва) [8, 101].

Реально створюється окрема комісія, яка займається моніторингом в наступних напрямках: моніторинг інформації щодо цін та обсягів споживання палива, моніторинг документації про встановлення тарифів на теплову енергію, а також на послуги з передачі теплової енергії; моніторинг інформації про фактичні витрати та обсяги споживання за звітний період та т.п. Комісія опікується і підготовкою спеціалістів для коректного та ефективного застосування методу [13].

За таких умов отримає перспективи використання методу RAB на комунальних підприємствах, що дасть можливість залучити до галузі додаткові інвестиції і, як наслідок, - забезпечити безперебійний грошовий потік підприємству, і зменшити ризик інвесторам щодо повернення інвестованого капіталу та доходу на нього.

Вперше досвід застосування стимулюючого тарифоутворення методом RAB було застосовано у Великобританії. Прем'єр-міністр Маргарет Тетчер була прихильницею приватизації в сфері ЖКГ. За період її правління в приватну власність перейшли близько сорока найбільших підприємств країни, у тому числі майже усі комунальні підприємства- водоканали, газотранспортні підприємства, постачальники електроенергії та інші. Маргарет Тетчер успішно впоралась з головним завданням: знайшла баланс між інтересами населення, яке зацікавлено в якісних послугах за доступними цінами та інтересами інвесторів, яким важливо повернути інвестовані кошти та отримувати прибуток. «Залізна леді» змусила приватні компанії працювати за тарифами, які

встановила держава, але при цьому дозволила закласти в тарифи додаткові складові, що забезпечували повернення інвестицій та прибуток у майбутньому. Таким чином, Великобританія однією з перших почала використовувати RAB-модель. Рівень тарифів закріплювався на 3-5 років. Через п'ять років тариф перераховувався, у відповідності із новою собівартістю послуг, а оскільки вона стала нижчою, знижувався і тариф, створюючи нові стимули інтенсифікації виробництва з боку бізнесу. Населенню прем'єр-міністр гарантувала, що тарифи знизяться через кілька років, але до цього періоду прийдеться сплачувати трохи більше.

Активне впровадження реформи комунального господарства у Великобританії почалось в середині вісімдесятих років ХХ століття. З 1990 по 1995 роки тарифи для населення збільшились в середньому на 10 %. Але після закінчення цього періоду тарифи почали переглядати в бік зниження. За один рік тарифи впали на 30 %, а на сьогоднішній день рядовий громадянин Великобританії сплачує майже вдвічі менше ніж у 1990 році.

Отримавши можливість гарантовано повернути інвестовані кошти, приватний бізнес прийняв участь у приватизації газового сектору, компаній-постачальників електроенергії, водоканалів, а після і залізничних доріг. У 1995 році сумарна вартість приватизованих комунальних підприємств склала 5% ВВП країни. Британська модель RAB стала настільки успішною, що і через 25 років британський уряд покладається на проведену раніше реформу. З 2010 року уряд прийняв нову програму залучення 200 млрд. фунтів стерлінгів приватних та державних інвестицій у комунальне господарство на протязі п'яти років.

Держава також стимулювала конкуренцію в наданні житлових послуг, зокрема між муніципалітетами і житловими асоціаціями. В ході реформування муніципалітети ставали органами, що не надають послуги, а формують нові моделі ЖКГ - послуг. Велика увага приділялася перевірці якості послуг, що надавалися підприємствами житлово-комунальної сфери. Для її визначення були введені різні параметри. Зокрема, був встановлений максимальний час

дозвону до диспетчерської служби 30 секунд. Якщо споживачеві доводилося чекати більший час він мав право скаржитися. Також було чітко визначено час виконання заявки по усуненню недоліків [88].

В Австралії RAB-модель використовують у сфері виробництва питної води. Раніше ці підприємства були комунальними. Свого часу building block тариф (австралійський різновид RAB- моделі) допоміг залучити приватний бізнес не тільки в сектор виробництва питної води, а й у газопостачання та виробництво електроенергії. Але починаючи з 2010 року компанії-водопостачальники вимагають відмовитись від межі при встановленні цін для населення. Причина у кліматичних змінах. З 2000-х років Австралія пережила декілька суттєвих посух. Для країни, в якій 80 % споживання води це дощова вода, кожна посуха становить загрозу. Для зниження цієї загрози бізнес почав активно інвестувати в опріснювальні заводи. Тільки у 2010-2011 роках було інвестовано в їх будівництво 11,5 млрд. дол. Оскільки ціни на інвестування закладаються в тариф, то й ціни на водопостачання почали стрімко зростати. З 2008 року вони щорічно зростали на 13- 15%, а до цього вони зростали в середньому на 6 %. Але навіть таке зростання не могло покрити компаніям їх витрати. В результаті з початку 2012 року компанії- водопостачальники домоглись скасування обмежені на зростання тарифів для населення.

Так само, як і у Великобританії та Австралії, німецький уряд прагнув створити ринкові умови функціонування підприємств житлово-комунальної сфери. Була введена ринкова основа для постачальників послуг. Це привело до підвищення якості комунальних послуг, скорочення використання ресурсів і зниження собівартості для підприємств ЖКГ. Компанії почали забезпечувати населення додатковими послугами – багатобічними послугами „multi-utility” [104]. Їх сутність полягає в тому, що крім свого основного виду діяльності підприємства житлово-комунальної сфери включали до складу свого пакету багатобічних послуг прибирання прибудинкових територій, обслуговування внутрішньобудинкової інфраструктури, управління устаткуванням, телекомунікаціями. Ще одним засобом отримання конкурентних переваг було використання сучасних технологій і автоматизації. Також велика увага приділялася взаємовідносинам з клієнтами. Для цього німецькі підприємства

житлово-комунального господарства створили клієнтську базу, на підставі якої змогли розробити і запропонувати різні схеми додаткових послуг та їх оплати залежно від потреб клієнтів [120].

Модель RAB у Німеччині використовують не тільки у звичних для нас галузях водо- і теплопостачання. Наприклад, цю модель впровадили в аеропортах. З 2000 року такий принцип регулювання використовується для реконструкції в аеропорту Гамбургу. Це стало головною умовою, при якій приватний інвестор погодився придбати 36 % акцій аеропорту. За допомогою RAB моделі інвестор – консорціум Hamburg Airport Partners- зміг залучити необхідні інвестиції. Інвестору реконструкція та розширення аеропорту щорічно коштували в середньому 1 млрд. євро. Сплата за кредитами та амортизаційні витрати коштували ще 100 млн. на рік. RAB – тариф дозволяє інвестору окупати ці витрати. Контракт на співпрацю між Hamburg Airport Partners та муніципалітетом, що володіє контрольним пакетом акцій, вже продовжувався двічі. Зараз цей принцип німці хочуть використати і до інших комунальних аеропортів, власники яких поки що не мають великих стимулів інвестувати кошти у модернізацію та зниження собівартості послуг.

У країнах Латинської Америки RAB-регулювання є підґрунтям для роботи 56 % компаній, які інвестували в комунальні мережі та іншу інфраструктуру Бразилії, Аргентини, Колумбії, Мексики та Перу. RAB-регулювання використовують скрізь: в будівництві залізничних та автомобільних доріг, впровадженні телекомунікацій, модернізації систем водопостачання та ін. Але впровадження RAB-моделі в країнах Латинської Америки йде далеко не так чітко, як у розвинених країнах Європи. Наприклад, 38 % контрактів бізнесу з державою у сфері інфраструктури вже в перші два роки прийшлося переглядати на користь інвесторів. На це є декілька причин. По-перше, в США та країнах Європейського Союзу ціни та тарифи до приватизації були близькі до економічно обґрунтованого рівня. В країнах, що розвиваються все складається інакше. Характерний приклад- Україна. За даними Нацкомісії регулювання ринку комунальних послуг, тарифи на теплову енергію, на централізоване водопостачання та водовідведення на 10-50 % нижче їх собівартості. А RAB-регулювання передбачає, що тариф має бути вище собівартості та включати в

себе додаткову «надбавку» у вигляді доходу на інвестований капітал. Отже, після впровадження такого методу тарифи зростали. Далеко не в усіх країнах Латинської Америки вдалося заспокоїти людей і не відмінити методи стимулюючого тарифоутворення.

Другою причиною є висока інфляція. В розвинутих країнах вона складає 2–3 % річних, тоді як у країнах, що розвиваються такі показники непорівнянно більші. Але якщо враховувати інфляцію у тарифі, як це робить Великобританія, він буде збільшуватись ще швидше, створюючи додаткову соціальну напругу. Якщо не закладати норматив інфляції у тариф, то у інвестора не буде гарантій, що за 3-5 років інфляція не нівелює прибутки, які він сподівається отримати.

З цією проблемою зіткнеться й Україна. У Нацкомісії планують закладати показник інфляції в тариф, але щоб запобігти стрибкам тарифів із року в рік будуть орієнтуватися на трирічний урядовий прогноз інфляції. Якщо середньострокові прогнози уряду будуть оптимістичними- постачальник комунальних послуг недоотримає прибуток. Якщо реальність краща за очікування Нацкомісії та Кабміну- бізнес заробить більше, ніж планувалось.

Найбільш зразковим з точки зору залучення інвестицій при переході на РAB вважається румунський досвід. У 2004 році Румунія залучила до реформи систем регулювання розподільчих (електричних і газових) мереж італійський концерн Enel і інвестиційний банк Credit Suisse. Реформа була проведена за декілька років, у її процесі були залучені сотні мільйонів доларів інвестицій. І у 2006 р. на спільній конференції регулюючих органів країн Євросоюзу, Східної Європи і СНД румунський досвід був визнаний найуспішнішим [110].

Таблиця 1.7 – Аналіз міжнародного досвіду впровадження РAB-тарифів

Країна	Позитивний досвід	Негативний досвід
Великобританія	Галузь ЖКГ стала інвестиційно привабливою та прибутковою. Через декілька років значно знизилась тарифи	Зростання тарифів на 10% на початку впровадження РAB. Скорочення працюючих після приватизації та оптимізації підприємств ЖКГ

Продовження табл. 1.7

Німеччина	Можливість приватизації аеропорту Гамбургу, вигідне державно-приватне партнерство	Не визначено
Австралія	Залучення інвестицій і розвиток багатьох галузей ЖКГ	Незадоволення бізнесу деякими ціновими обмеженнями
Країни Латинської Америки	Всеохоплююче впровадження RAB, приватизація і оптимізація багатьох галузей ЖКГ	Стрімке зростання тарифів, перегляд багатьох контрактів з бізнесом
Румунія	Значне залучення інвестицій, найуспішніший досвід серед країн з перехідною економікою	Скорочення кількості працюючих після приватизації

Примітка: побудовано автором

Проведений аналіз досвіду різних країн при впровадженні RAB-тарифів (табл. 1.7) показав свою невизначеність та неоднозначність в їх застосуванні. На сьогоднішній день, існують певні переваги та недоліки RAB-тарифів, проте в теплоенергетичних підприємств України дана методика застосування не знайшла, що і відображає наукову новизну дисертаційної роботи.

Таким чином, в умовах нестабільної сучасної економіки та фінансової незабезпеченості і нерівновагі на підприємствах житлово-комунального господарства, пропонується ряд заходів, направлених на енергоефективно орієнтоване управління організаційно-економічною стійкістю теплоенергетичних підприємств.

З цією метою у дослідженні поставлено завдання систематизувати та порівняти основні техніко-економічні показники діяльності комунальних підприємств, проаналізувати динаміку обсягу корисного відпуску теплової енергії споживачам. Для аналізу фінансових показників теплоенергетичних підприємств вибрана група із трьох підприємств. різної потужності, а саме: КП «Харківські теплові мережі»; КП Теплові мережі Харківського району; теплосистема КП «Нововодолажське підприємство теплових мереж».

Матеріали аналізу викладені по тексту в розділі 2. Логічна послідовність переходу від аналізу до розробки і впровадження стимулюючого тарифного регулювання графічно змодельована на рис. 1.6.

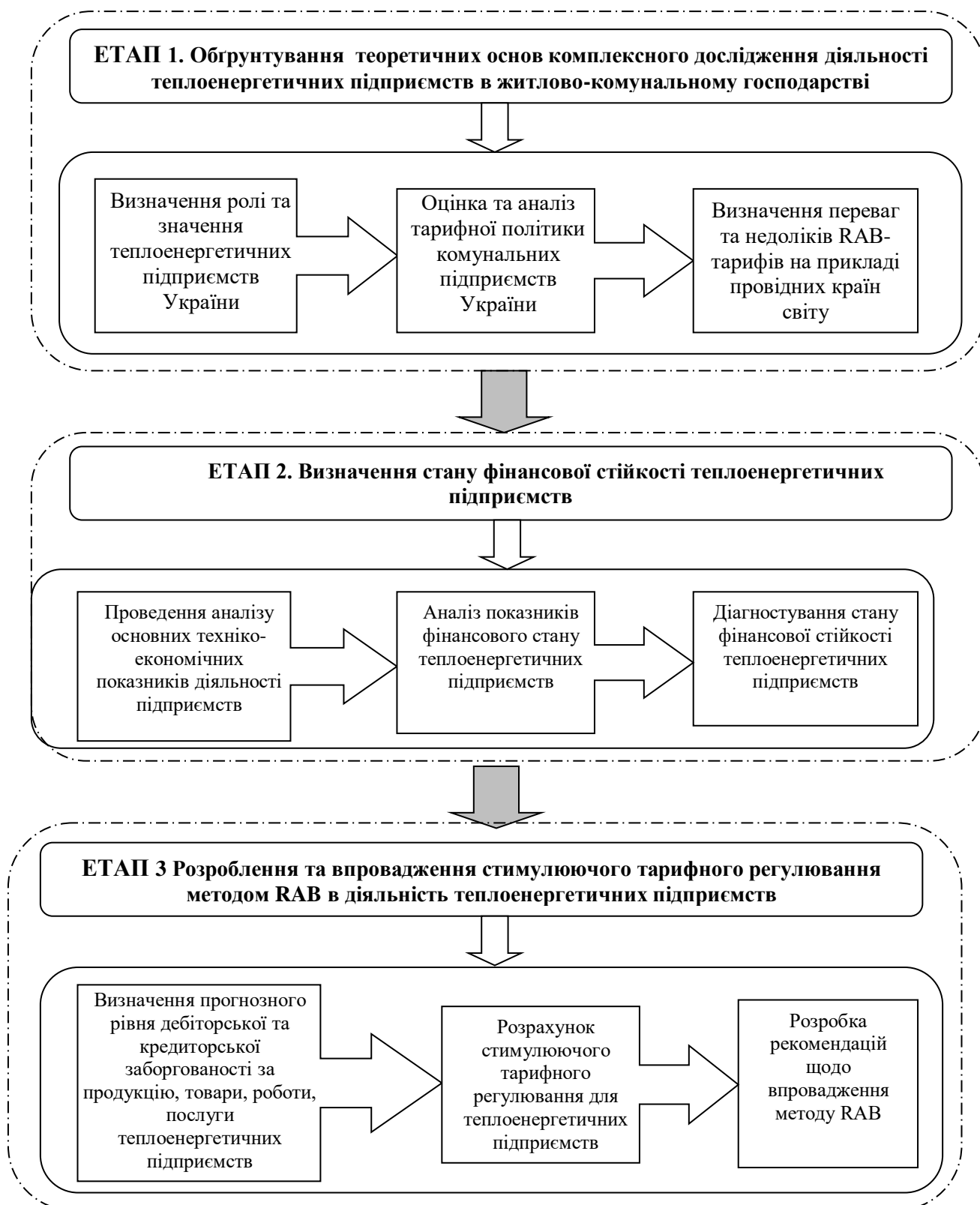

Рис. 1.6 – Етапи впровадження стимулюючого тарифного регулювання для теплоенергетичних підприємств (побудовано автором)

Як слідує з представленої логіко-структурної моделі, окремі етапи мають свою специфіку щодо завдань та заходів їх вирішення.

Перший етап полягає у висвітленні теоретичних основ комплексного дослідження теплоенергетичних підприємств України в житлово-комунальному господарстві. Першочерговим завданням якого є визначення ролі та специфічних характеристик теплоенергетичних підприємств у порівнянні з іншими підприємствами житлово-комунального господарства України. На цьому ж етапі оцінюється та аналізується існуюча тарифна політика комунальних підприємств та визначаються переваги й недоліки сучасних і пропонувані в роботі RAB-тарифів на прикладі провідних країн світу.

Зміст другого етапу полягає у визначенні стану фінансової стійкості теплоенергетичних підприємств м. Харкова та Харківської області. Першочерговим завданням є проведення аналізу основних техніко-економічних показників діяльності досліджуваних підприємств, далі проведення аналізу показників фінансового стану теплоенергетичних підприємств м. Харкова та Харківської області та діагностування стану фінансової стійкості теплоенергетичних підприємств.

Зміст останнього, третього етапу полягає у розробці та впровадженні стимулюючого тарифного регулювання методом RAB в діяльність теплоенергетичних підприємств. Першочерговим завданням третього етапу є визначення прогнозних значень дебіторської та кредиторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги теплоенергетичних підприємств. Моделюються закономірності і тренди, формуються механізми стимулюючого тарифного регулювання для теплоенергетичних підприємств та надаються рекомендації щодо впровадження методу RAB в діяльність вітчизняних комунальних підприємств.

Висновки до розділу 1

Житлово-комунальне господарство є важливою галуззю забезпечення комфортного життя громадян України. Ця галузь надає великий спектр комунальних послуг, більшість з яких не надаються підприємствами інших

галузей національної економічної структури. Монопольний характер деяких секторів ЖКГ має свої плюси і свої мінуси. Для монополіста є мінусом велика залежність від структури споживчого сектора, а плюсом можна вважати – можливість сильного впливу через систему тарифів на споживачів. Разом з тим, на сьогоднішній день житлово-комунальне господарство залишається найбільш кризовою галуззю в економіці України. Це пов'язано з недостатністю власних і бюджетних фінансових коштів, їх неефективним розміщенням, відсутністю дієвого механізму залучення позабюджетних коштів, невідлагодженою тарифною політикою та рядом інших зовнішніх і внутрішніх чинників.

Причиною незадовільного фінансового стану підприємств галузі ЖКГ є зношеність і аварійність всієї структури основних засобів, обмеженість ресурсів для реформ і модернізацій та недоліки в управлінні розвитком, зважаючи на те, що майже сто відсотків фінансових надходжень поступає від операційної діяльності.

Основним продуктом діяльності комунальних підприємств є житлово-комунальні і комунальні послуги. Житлово-комунальні послуги - результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання і перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил. Якість цих послуг означає їх відповідність певній сукупності нормативних характеристик, що визначає їх здатність задовольняти потреби споживачів відповідно до законодавства. Комунальні послуги – це діяльність з надання послуг населенню відповідними структурами місцевого самоврядування, в сфері водопостачання, тепlopостачання міського електротранспорту, забезпечення норм санітарії та інших потреб населення та міської інфраструктури в продуктах та послугах життєдіяльності.

На сьогодні, одним з пріоритетних завдань для керівників підприємств, органів місцевої, регіональної та державної влади залишається пошук шляхів виходу підприємств житлово-комунального господарства з кризового фінансового стану. Теплоенергетика, як найбільша з підгалузей ЖКГ першочергово потребує реальних та дієвих змін.

Теплогенерація та теплопостачання є однією з найважливіших складових енергозабезпечення об'єктів міської території і населення, а тарифоутворення в цій галузі відіграє важливу роль як для споживачів, так і для підприємств ЖКГ в цілому. Існуюча сьогодні практика розрахунку та встановлення тарифу за методикою «витрати +» є недосконалою та згубною для розвитку самих підприємств ЖКГ, оскільки вони, встановлюючи нові тарифи, виходять з витрат в минулому періоді і не мають стимулів для проведення змін і модернізацій.

На сучасному етапі реформування ЖКГ, важливим є формування такої державної тарифної політики, яка б змогла забезпечити баланс більшості суспільних інтересів. Отже, стала очевидна необхідність вдосконалення існуючої моделі тарифоутворення. Пропонується застосувати метод доходності інвестованого капіталу (RAB), перевагою якого є: тарифне регулювання стає більш довгостроковим (3-5 років), тарифи забезпечуватимуть справедливу норму доходності на інвестований капітал, а також створюють умови для стимулювання підвищення ефективності компаній.

Метод RAB, згідно авторського дослідження зарубіжного досвіду (Англія, Австралія, Німеччина, Румунія) забезпечив на протязі двох десятиліть високі результати притоку інвестицій, зокрема в сферу ЖКГ, і дійсно виконує стимулюючу і регуляторну роль в розвитку економіки в ринкових умовах. У вітчизняних реальних умовах є два завдання його використання, а саме: підготовча наукова і організаційна робота та адаптування до ситуації і до конкретного об'єкту.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА РОЗДІЛОМ І

1. Димченко О. В., Рудаченко О. О., Мозговий Є. В. Роль підприємств теплоенергетики в комплексі житлово-комунального господарства України // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. 2016. Вип. 5, т. 1. 2016. С. 50–55. (*Особистий внесок здобувача – огляд та аналіз галузі для попередження кризових ситуацій підприємств теплоенергетики*).

2. Мозговий Є. В. Формування тарифної політики в житлово-комунальному господарстві України // Бізнес Інформ. 2016. Вип. 11. С. 287–291.

3. Dumchenko O., Sviridova I., Mozgovyi I. Stimulating tariff regulation as an effective mechanism of utilities enterprise's modernization // Save Aziendale Online : Business and Management Science International Quarterly Review. Pavia, 2016. Vol. 7.2 (Settembre). P. 113–117. (*Особистий внесок здобувача – побудова методичного підходу щодо впровадження стимулюючого тарифоутворення на підприємствах ЖКГ України*).

4. Мозговий Є. В. Доцільність впровадження RAB-тарифів на підприємствах ЖКГ // Integrated business structures: models, processes, technologys / Moldova State Univercity, Faculty of Economics Sciences,. November 25th 2016. Chisinau (Republic of Moldova), 2016. P. 104–106.

РОЗДІЛ II. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Аналіз основних техніко-економічних показників діяльності теплоенергетичних підприємств

Підприємства системи енерго-теплопостачання вже досить значний період часу працюють в режимі збитковості, допускають значні перевитрати ресурсів та їх втрати, що в цілому в ЖКГ формує ланцюгову реакцію незбалансованості та створює для них непривабливий інвестиційний клімат.

Об'єктивними причинами такого стану в теплоенергетиці є застарілість та недопустимо висока ступінь зношеності техніко-виробничої бази, а з іншої сторони – невідлагоджений організаційно-економічний механізм, ключова роль в якому відводиться системі тарифоутворення та механізму реалізації продукції споживачам. Відмітимо, що система теплопостачання, згідно законодавства, отримує кошти тільки за спожите тепло з лагом в часі, а тому створюються умови для виникнення дебіторської заборгованості, що вносить розбаланс в оборот коштів і вводить підприємства в кризовий стан.

В таких умовах виникає гостра необхідність пошуку нових методів і моделей тарифоутворення і тарифної політики.

Маючи на меті практично обґрунтувати ефективність застосування нового методу, який задовольнить вимоги зацікавлених сторін в процесі надання послуг з постачання теплової енергії, доцільним вважаємо дослідити специфіку діяльності підприємств теплоенергетики як в розрізі вітчизняного досвіду, так і закордонного. В результаті дослідження отримані наступні висновки: досвід України в даному питанні має певні недоліки відносно деяких аспектів: в містах відсутній цілісний перспективний план розвитку системи централізованого теплопостачання; не має

місця такий елемент діяльності, як імідж підприємств теплоенергетики; в складі тарифу відсутня інвестиційна складова [92], [172].

Для кращого розуміння проблемних аспектів діяльності об'єкта дослідження проведено фінансово-господарський аналіз діяльності підприємств. В результаті чого виявлені наступні факти: значна зношеність основних засобів, недостатність джерел фінансування для повної їх реконструкції або заміни; наявність постійної дебіторської заборгованості; значна різниця в сумах нарахованих та фактично отриманих доходів; недосконалий існуючий механізм ціноутворення, що призводить до збиткової діяльності підприємства.

В умовах збитковості до цього часу укладаються більше мільйона договорів про реструктуризацію боргових зобов'язань, а тому особлива увага повинна приділятися модернізації системи фінансування ЖКГ. Реальний шлях проведення модернізації полягає у застосуванні принципів державно-приватного партнерства (ДПП) в контексті залучення інвестицій. Проблема, пов'язана із залученням інвестицій в галузь житлово-комунального господарства, нагадує замкнуте коло: успішна діяльність потребує інвестицій, інвестиції потребують віддачі, а віддача неможлива при збитковій діяльності. В умовах «замкнутого кола» галузь недофінансується, у результаті руйнується житловий фонд і інженерні комунікації (рис.2.1) [25].

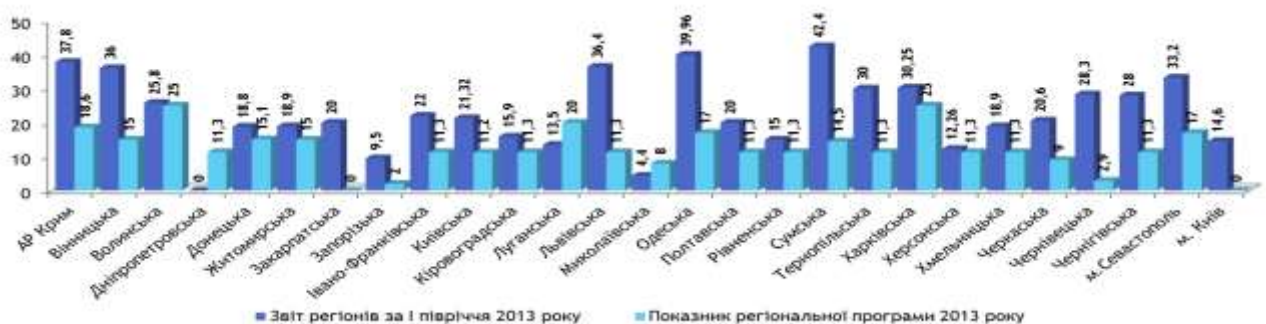

Рис. 2.1 -

Так, питома вага ветхих та аварійних теплових мереж на рівні нуля відсотків у загальній протяжності спостерігається лише у Дніпропетровській області. Решта областей не змогли зменшити кількість таких мереж у відповідності до показників регіональної програми. Найгірші показники мають Сумська обл., у якій частка ветхих та аварійних

теплових мереж становить 42,4 % проти 14,5 %, які передбачені регіональною програмою; Львівська обл. (36,4 % проти 11,3 %), Одеська обл. (39,96 % проти 17 %).

В роботі проведений аналіз групи теплоенергетичних підприємств м. Харкова та Харківської області, а саме: КП «Харківські теплові мережі», Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж».

Комунальне підприємство «Харківські теплові мережі» засновано відповідно до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні, «Про власність» [132] та інших законодавчих актів України. КП «Харківські теплові мережі» належить до комунальної власності територіальної громади м. Харкова відповідно до рішення 16 сесії Харківської міської ради 4 скликання від 24.09.03 р. №191/03 «Про комунальну власність м. Харкова» [22]. Для забезпечення статутної діяльності підприємства визначено статутний фонд підприємства у сумі 282 779 484,92 грн.

Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації було створено рішенням XVIII сесії IV скликання Харківської районної ради від 16 травня 2005 року «Про створення комунального підприємства теплових мереж Харківського району» та розпорядженням голови Харківської райдержадміністрації від 21 червня 2005 року № 318 «Про створення комунального підприємства теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» [137]. Підприємство створено на майні спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Харківського району. Засновником Підприємства є: Харківська районна рада Харківської області. Адреса: 61034, м. Харків, вул. Комсомольське шосе, 52. Для забезпечення діяльності Підприємства Засновником утворюється статутний фонд, який складає Статутний капітал Підприємства. Статутний фонд утворюється Засновником шляхом майнового та грошового внеску. Статутний капітал підприємства складає 38 923 045,60 тис. грн.

Комунальне Нововодолазьке підприємство теплових мереж засновано

відповідно до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про власність» та інших законодавчих актів України. Комунальне Нововодолазьке підприємство теплових мереж належить до комунальної власності територіальної громади смт. Нова Водолага і знаходиться за адресою: Харківська обл., Нововодолазький район, смт. Нова Водолага, вул. Гагаріна 7а.

Метою діяльності визначених комунальних підприємств є задоволення суспільних потреб населення, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності у якісній тепловій енергії при найменших витратах, одержання прибутку для розвитку підприємства, забезпечення інтересів його працівників та задоволення їх економічних і соціальних потреб.

Предметом діяльності підприємств є типовий набір функцій і завдань та додаткові послуги, такі як:

- участь у реалізації національних, державних, міжурядових, міждержавних, міжгалузевих та галузевих науково-технічних програм, угод і планів.

- комплексне виконання робіт з монтажу, ремонту, реконструкції та технічного обслуговування електроенергетичного і теплоенергетичного обладнання;

- виконання робіт з монтажу, ремонту, реконструкції об'єктів, підконтрольних Держнаглядохоронпраці України (парових та водонагрівальних котлів, емностей, що працюють під тиском, трубопроводів та інші);

- організація виробництва та продажу будівельних матеріалів та виробів з них, здійснення будівництва, продажу (відчуження) виробничих та житлових приміщень, виконання будівельно-монтажних, пусконаладжувальних, ремонтних, проектних, кошторисних інших видів робіт та послуг, пов'язаних з будівництвом;

- здійснення проектно-конструкторської діяльності: проектування, будівництво, монтаж систем газопостачання та ГРП тиском до 3 кг/см²

- виконання функцій як замовника, так і підрядчика при будівництві теплорозподільчих станцій, теплових мереж незалежно від форм власності, в

тому числі і на прямій договірній основі з іншими відомствами;

- виконання монтажу, ремонту і налагодження: засобів вимірювання технологічних параметрів, установок автоматичного контролю, пристроїв автоматичних систем регулювання технологічних процесів, пристроїв дистанційного управління запірним та регулюючим обладнанням, схем технологічних блокувань;

- режимно-налагоджувальні випробування на обладнанні, яке використовує газ;

- інструментальні обстеження в галузі екології і промислової санітарії, екологічні і теплотехнічні випробування паливного обладнання, контроль гранично припустимих викидів, розробка проектів гранично припустимих викидів;

- проведення випробувань: неруйнівного контролю (візуально-оптичного, радіографічного, ультразвукового, капілярного, магнітно-порошкового); руйнівного контролю (механічних випробувань, спектрального аналізу, металографічних досліджень, та вимірювання твердості); технічного огляду; експертного обстеження (технічного діагностування; визначення строку подальшої експлуатації по закінченні розрахункового ресурсу обладнання;

- купівля та приймання на комісію тепла у сторонніх організацій для його використання і реалізації;

- виконання автотранспортних перевезень вантажів та пасажирів на території України та за її межами. Надання транспортних послуг юридичним особам та громадянам, ремонт, відновлення та технічне обслуговування автомобототранспорту, а також запасних частин і деталей;

- впровадження науково-технічних досягнень на підприємствах України та в зарубіжні країнах. Участь в розробці і впровадженні заходів, направлених на поліпшення екології;

- розробка та впровадження перспективних планів теплопостачання з видачою технічних умов;

- розробка, виробництво та впровадження програмної комп'ютерної

продукції;

- здійснення різноманітних видів торгівельної, торговельно-закупівельної та посередницької діяльності, в тому числі через дрібно-роздрібну мережу, об'єкти громадського харчування;

- виробництво, переробка і реалізація сільськогосподарської продукції та інших продуктів харчування;

- навчання фахівців та підвищення кваліфікації працівників підприємства;

- організація та участь у виставках, презентаціях, аукціонах товарів, курсах, семінарах, симпозіумах, конкурсах;

- надання послуг у сфері побуту, маркетингу, менеджменту і реклами, різноманітних інформаційно-консультаційних послуг фізичним та юридичним особам. Здійснення рекламної, видавничької та інформаційної діяльності;

- надання посередницьких послуг підприємствам та громадянам у сфері придбання та обслуговування техніки, як вітчизняного, так і закордонного виробництва;

- зовнішньоекономічна діяльність, в т. ч. спільна підприємницька діяльність з іноземними суб'єктами господарської діяльності. Згідно Статуту підприємства «КП «ХТМ» можуть виконуватись окремі види підприємницької діяльності, перелік яких визначається законодавчими актами, підприємство може здійснювати лише на підставі спеціального дозволу (ліцензії) [66], [149], [170].

Централізована система теплопостачання м. Харкова одна з найбільш розвинених систем великих промислових міст України. В неї входять джерела виробництва теплової енергії (теплоцентралі, районні котельні), магістральні та розподільні мережі, насосні та теплорозподільчі станції, мережі опалення і гарячого водопостачання. У районах міста, не охоплених централізованою системою, функціонують локальні джерела виробництва теплової енергії - котельні малої продуктивності.

Підприємства, як юридичні особи, мають відокремлене майно, яке передане їм на праві господарського ведення, самостійний баланс, розрахункові

та інші рахунки в банках, товарний знак, який реєструється відповідно до законодавства України, фірмові бланки, печатку та штамп зі своєю назвою.

Підприємство не відповідає по зобов'язаннях місцевих рад та їх виконавчих органів, а останні не відповідають по зобов'язаннях підприємств. Майно підприємств може бути використане для погашення боргів, що виникли в результаті їх господарської діяльності. Підприємства мають право укладати угоди (контракти), зокрема угоди купівлі-продажу, підряду, перевезення, страхування майна, доручення і комісії тощо, набування майнових особистих немайнових прав, нести обов'язки, виступати в суді.

Майно комунальних підприємств становлять основні фонди та оборотні кошти, а також інші цінності, вартість яких відображається у самостійному балансі. Це майно є комунальною власністю територіальних громад, належить підприємствам на підставі укладення договору з Управлінням-комунального майна та приватизації Департаменту економіки комунального майна місцевих рад.

Джерелами формування майна підприємств є [150]:

- основні засоби та обігові кошти, передані при заснуванні підприємства;
- доходи, одержані від реалізації продуктів, а також від інших видів фінансово-господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення;
- безоплатні та благодійні внески організацій, підприємств та громадян;
- майно, яке придбало підприємство на підставах, не заборонених чинним законодавством;
- інші джерелі, не заборонені законодавчими актами України.

Підприємства мають право здійснювати всі дії, пов'язані з рухом основних засобів, а також передачу в оренду та списання основних засобів згідно з чинним законодавством, погодженням з департаментами місцевих рад. Відчуження майна здійснюється на підставі рішення сесій місцевих рад.

Підприємства володіють та користуються землею та іншими природними ресурсами згідно чинного законодавства.

Комунальні підприємства самостійно планують свою діяльність, визначають стратегію та основні напрями свого розвитку згідно з обґрунтованими науково-технічними прогнозами та пріоритетами, кон'юнктурою продукції, товарів, послуг та економічною ситуацією на ринку. Підприємства реалізують свою продукцію, роботи, послуги, відходи виробництва на умовах прямих угод (контрактів, узгоджень), через товарні біржі, аукціони за цінами і тарифами в порядку, встановлено чинним законодавством [72].

Підприємства мають право: користуватись своїми вільними грошовими коштами на договірній основі, можуть надавати банку на підставі угоди права користуватись своїми вільними грошовими коштами та встановлювати проценти за їх використання; поставляти продукцію та виконувати роботи в кредит; відкривати розрахункові та інші рахунки в національній, іноземній валюті для збереження своїх грошових коштів, здійснення всіх розрахункових та касових операцій за місцем знаходження або в іншому порядку, передбаченому чинним законодавством.

Прибуток, що залишився після сплати обов'язкових платежів з нього, а також після здійснення відрахувань до місцевих бюджетів залишається у розпорядженні підприємств. Підприємства при здійсненні фінансово-господарської та іншої діяльності має право самостійно приймати будь-які рішення, що не суперечать чинному законодавству України [135].

Місцеві департаменти комунального господарства і управління комунального майна здійснюють контроль за ефективністю використання майна, що закріплене за підприємствами; погоджують внесення змін до Статуту, здійснюють контроль за додержанням статуту; погоджують встановлення фонду оплати праці на умовах, визначених колективним договором (угодою); погоджують кошторис доходів і видатків підприємства;

затверджують річні фінансові плани підприємства; здійснюють контроль за використанням коштів, що надходять на розрахунковий рахунок підприємства.

Департаменти комунального господарства місцевих рад можуть здійснювати перевірки фінансово - господарчої діяльності підприємства на основі річних перевірок, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1998 р. №10 [131], також мають право на одержання від підприємства оперативної інформації. Управління підприємством здійснює генеральний директор, який призначається на посаду розпорядженням міського голови на умовах контракту за поданням Департаменту комунального господарства місцевої ради. Генеральний директор самостійно вирішує питання діяльності підприємства, які відносяться до компетенції інших органів. Генеральний директор [129]:

- несе повну відповідальність за стан і діяльність підприємства, дотримання фінансової, договірної та трудової дисципліни згідно з законодавством України;
- діє від імені підприємства, представляє його в усіх установах і організаціях;
- розпоряджається коштами та майном відповідно до чинного законодавства;
- здійснює переговори та укладає угоди, контракти (у тому числі трудові), відкриває в установах банків розрахункові та інші рахунки;
- видає накази, затверджує локальні акти підприємства, дає обов'язкові для працівників вказівки, вирішує інші питання діяльності підприємства;
- затверджує структуру та штатний розпис підприємства;
- несе відповідальність за формування та виконання фінансових планів;
- несе відповідальність за несвоєчасне надання звітів до органів статистики встановленими формами.

Трудовий колектив підприємства становлять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору, згідно

норм, встановлених трудовим законодавством. Компетенція трудового колективу:

- розглядає і затверджує проект колективного договору;
- визначає і затверджує перелік і порядок надання працівникам підприємства соціальних пільг;
- бере участь у матеріальному і моральному стимулюванні продуктивної праці, заохочує винахідницьку і раціоналізаторську діяльність, порушує клопотання про винагороду працівників, що відзначилися;
- вирішує інші питання відповідно до чинного законодавства.

З метою регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин і узгодження інтересів України укладається колективний договір.

Припинення діяльності підприємства здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) або ліквідації з дотриманням вимог чинного законодавства, за рішенням власника, уповноваженого органу чи за рішенням суду [37].

Поглиблений і розширений опис функцій і завдань КП «ХТМ», як складноструктурованого суб'єкта господарювання на території м. Харкова, що в комплексі поєднує виробничу функцію теплоенергогенерації, функцію транспортування тепло- та електроенергії до споживачів і комерційно-збутову функцію, в проведеному дослідженні виконано для аналізу і оцінки:

- прав і можливостей системи управління підприємства у вирішенні завдань розвитку;
- рівня його самостійності в діяльності і в стратегії розвитку, характеру зв'язків і залежностей;
- можливостей освоєння додаткових сфер діяльності (інформаційної, комерційної за межами основного профілю, екозахисної, безпекової, зовнішньоекономічної та інших);
- резервів внутрішнього потенціалу;
- факторів зовнішнього впливу.

Оскільки управлінські завдання тісно пов'язані з економічним

потенціалом підприємства, то з наукових позицій є необхідність розглянути ситуацію економічного стану; структуру економіки і результати економічної діяльності підприємств.

Основні техніко-економічні показники діяльності групи теплоенергетичних підприємств представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 - Основні техніко-економічні показники діяльності

Показники	«Харківські теплові мережі» 2017 р.	Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району 2017 р.	КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.
1	2	3	4
1. Витрати палива, т.у.п.	821898,63	60293,71	1494,61
2. Витрати електроенергії, тис.кВт.-год.	183908,43	13522,67	1779,29
3. Вироблено теплової енергії, тис. Гкал	5386,93	414,38	53,26
4. Подано тепла в мережу, тис. Гкал	7139,87	60,5	34,20
5. Корисний відпуск теплової енергії споживачам, тис. Гкал	5987,98	51,8	24,36
6. Знос основних засобів, тис. грн.	718614	34215	1378
7. Первісна вартість ОЗ, тис. грн.	1191321	74280	2452
8. Залишкова вартість ОЗ, тис. грн.	472707	31935	1074
9. Середньорічна вартість ОЗ, тис. грн.	1154261	26781	2398
10. Фондовіддача основних засобів: - в вартісному вираженні, грн. / грн.	1,65	2,74	3,74
11. Фондомісткість основних засобів: - в вартісному вираженні, грн. / грн.	0,60	0,36	0,15
12. Фондоозброєність праці, тис. грн. / чол.	172,30	79	49,96
13. Рентабельність основних засобів, %	37,4	-5,5	59,4
14. Середньооблікова чисельність працівників, чол.	6699	339	48
15. Продуктивність праці одного працівника за рік, тис. грн.	285,25	216,86	187,10
16. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн.	1910868	73516	8981
17. Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн.	2222822	75013	7624
18. Чистий прибуток (збиток) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис.грн.	431729	-1497	1425

Аналіз даних табл. 2.1. показує основні техніко-економічні показники діяльності групи теплоенергетичних підприємств. Підприємство КП «Харківські теплові мережі» є з позицій обсягу виробництва та реалізації послуг найбільшим теплоенергетичним підприємством обраної групи. Воно майже в 13 разів більше за «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» та в 110 разів за КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж». Підприємство «Харківські теплові мережі» виробило 5386,93 тис. Гкал, а подало в мережу 7139,87 тис. Гкал. Частку поданої теплової енергії підприємство закуповує в інших теплоенергетичних підприємств, таких як «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації», яке виробило 414,38 тис. Гкал, а подало в мережу лише 60,5 тис. Гкал.

На підприємстві «Харківські теплові мережі» середньорічна вартість основних засобів (ОЗ) складає 1154261 тис. грн., на підприємстві «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» - 26781 тис. грн. , на підприємстві КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж» - 2398 тис. грн. Середньооблікова чисельність працівників складає відповідно 6699 чол., 339 чол., та 48 чол. Аналізуючи дані таблиці можна побачити, що великі підприємства ефективніше використовують наявні людські ресурси, оскільки менеджмент та висококваліфіковані працівники біль продуктивно використовують свій трудовий потенціал, чого не спостерігається на невеликих підприємствах. Це наглядно ілюструє показник продуктивності праці на одного працівника за рік. На підприємстві «Харківські теплові мережі» він складає 285,25 тис. грн., на підприємстві «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» - 216,86 тис. грн. , на підприємстві КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж» - 187,10 тис. грн.

Аналізуючи такий показник, як чистий прибуток (збиток) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) бачимо, що підприємства «Харківські теплові мережі» та КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж» отримало прибутки 431729 тис. грн. та 1425 тис. грн. відповідно, а «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» отримало збиток в розмірі 1497 тис грн.

Виробнича програма підприємства (план виробництва і реалізації продукції) – це заздалегідь запланований підприємством певний обсяг випуску продукції визначеного асортименту і якості. Виробнича програма – це завдання по кількості і якості продукції (товарів, послуг, робіт), яку необхідно виробити та реалізувати у звітному періоді, виходячи з потреб міського населення.

Планування виробничої програми підприємства вимагає пошуку [74]:

- партнерів господарської діяльності для визначення рівня спеціалізації, кооперування виробництва і можливостей здійснення процесу диверсифікації;
- резервів виробництва і реалізації продукції, оцінки можливостей їх мобілізації;
- нових ринків збуту продукції;
- а також формування росту попиту на основі підвищення якості продукції та якості обслуговування.

На основі вищеперерахованих факторів за напрямками досліджень формуються відповідні комплекси задач, які пов'язані з [74]: вибором і оцінкою партнерів господарської діяльності; вибором найбільш вигідної виробничої програми; оцінкою результатів виконання виробничої програми; оцінкою впливу зміни виробничої програми на фінансово-економічні показники діяльності підприємства; обґрунтуванням зміни обсягу і структури продукції відповідно до цілей поточного і перспективного періодів. Такі дослідження дають можливість скласти індикативні (рекомендаційні)

параметри виробничої програми, що відповідають потребам споживачів і формують обсяг замовлень. Головними факторами впливу на виробничу програму є попит на продукцію; конкурентоспроможність продукції; критичний (граничний) обсяг реалізації; порядок і процедури укладання договорів на постачання продукції; коливання ціни.

Вимірниками обсягу продукції в натуральному вираженні є конкретні фізичні одиниці. Іноді використовують умовно-натуральні і подвійні натуральні показники. Обсяг продукції у вартісному вираженні на підприємствах різних галузей виробничої сфери визначається показниками товарної, валової, чистої та реалізованої продукції.

Показниками виробничої програми теплопостачального підприємства є [74]:

- кількість виробленої енергії власними джерелами,
- витрати теплової енергії на власні потреби;
- покупне тепло;
- обсяг наданої теплової енергії в мережу;
- втрати теплової енергії;
- обсяг відпущеної теплової енергії споживачам.

Продукція теплозабезпечуючих підприємств однорідна, тому показники виробничої програми наводяться в натуральному вимірюванні - Гігакалоріях теплової енергії, що реалізується споживачам [47]. Основні показники обраної групи теплоенергетичних підприємств представлені в табл. 2.2.

Аналіз даних табл. 2.2. показує основні показники виробничої програми підприємств. Втрати теплової енергії на підприємстві «Харківські теплові мережі» становлять 16,13 % від надходження її в мережі. На підприємстві «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» втрати становлять 15,65 %, на підприємстві «Комунальне Нововодолазьке підприємство теплових мереж» - 12,54 %. З цього можна зробити висновок, що менші за розміром підприємства взмозі ефективніше донести комунальну послугу до споживача. Це насамперед

пов'язано з меншою довжиною протяжності магістралей. Споживачі знаходяться територіально ближче до місця виробництва теплової енергії.

Таблиця 2.2 – Показники виробничої програми

Показники	«Харківські теплові мережі» 2017 р.	Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району 2017 р.	КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.
1	2	3	4
1. Витрати палива, т.у.п.	821898,63	60293,71	1494,61
2. Питомі витрати палива, кг.у.п/Гкал	154,535	Інформація відсутня	Інформація відсутня
3. Витрати електроенергії, тис.кВт.-год.	183908,43	13522,67	1779,29
4. Питомі витрати електроенергії, кВт.-год. / Гкал	23,807	Інформація відсутня	Інформація відсутня
5. Вироблено теплової енергії, тис. Гкал	5386,93	414,38	53,26
6. Витрати теплової енергії на Власні потреби, тис. Гкал	85,507	3,2	0,40
7. Подано тепла в мережу, тис. Гкал	7139,87	60,50	34,20
8. Втрати тепла в мережі, тис. Гкал	1151,89	9,47	4,29
9. Корисний відпуск теплової енергії споживачам в абсолютному виді, тис. Гкал:	5987,98	51,03	29,91
у відносному виді, %:	83,87	84,35	87,46

Далі доцільно детально проаналізувати корисний відпуск теплової енергії КП «Харківські теплові мережі» за 2015 – 2017 рр., оскільки це підприємство значно більше за інші підприємства досліджуваної групи, для цього використаємо статистичний метод "Ряди динаміки" (табл. 2.3.).

Виходячи з даних таблиці 2.3., можна визначити, що на підприємстві за досліджуваний період часу корисний відпуск теплової енергії зменшився на 355,34 тис. Гкал. Так базисний темп росту корисного відпуску теплової енергії в 2016 році склав 97,2 %, а в 2017 р. 94,4 % від запланованого показника. Що стосується середнього темпу зміни показника корисного відпуску теплової

енергії, то за аналізований період його величина постійно зменшувалась в середньому на 2,84 % на рік.

Таблиця 2.3 - Динаміка обсягу корисного відпуску теплової енергії споживачам

Показники	Формула розрахунку	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1	2	3	4	5
Корисний відпуск теплової енергії споживачам, тис. Гкал	—	6343,323	6165,929	5987,983
1. Абсолютний приріст, тис. Гкал				
Базисний	$P_K - P_1$	-	-177,394	-355,34
Ланцюговий	$P_K - P_{K-1}$	-	-177,394	-177,946
2. Темп зростання, %				
Базисний	$\frac{P_K}{P_1} 100$	-	97,20	94,40
Ланцюговий	$\frac{P_K}{P_{K-1}} 100$	-	97,20	97,11
3. Темп приросту, %				
Базисний	$\frac{P_K - P_1}{P_1} 100$	-	-2,80	-5,6
Ланцюговий	$\frac{P_K - P_{K-1}}{P_{K-1}} 100$	-	-2,80	-2,89
4. Абсолютне значення одного відсотка приросту, тис. Гкал	$0,01 * P_{K-1}$	-	63,43	61,659
5. Середній темп зростання, %	$\sqrt[k-1]{\frac{P_K}{P_1}} * 100$	$\sqrt{\frac{5987,983}{6343,323}} \times 100\% = \sqrt{0,9440} * 100\% = 97,16\%$		
6. Середній рівень ряду, тис. Гкал	$\sum_1^K \frac{P}{K}$	$(6343,323 + 6165,929 + 5987,983) / 3 = 6165,74$		
7. Середній темп приросту, %	$\sqrt[k-1]{\frac{P_K}{P_1}} * 100 - 100$	97,16 - 100 = -2,84 %		

Порівняльний аналіз ланцюгових темпів росту дає можливість зробити висновок про те, що на підприємстві відбувається зменшення корисного

відпуску теплової енергії. У процесі аналізу абсолютного значення одного відсотка приросту обсягу корисного відпуску теплової енергії можна відзначити, що даний показник має тенденцію до зменшення, а це вказує на негативну тенденцію щодо обсягу споживання.

Склад та структуру відпуску теплової енергії (за категоріями споживачів) представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 – Склад та структура відпущеної теплової енергії (за категоріями споживачів)

Показники	«Харківські теплові мережі», 2017 р.		Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району, 2017 р.		КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.	
	тис. Гкал.	%	Тис. Гкал.	%	тис.Гкал.	%
Населення	5173,90	86,04	48,6	60,1	21,33	71,3
Бюджетні організації	568,76	9,49	31,3	38,7	7,8	26,1
Інші споживачі	245,31	4,47	1,0	1,2	0,78	2,6
Корисний відпуск тепла всього	5987,98	100	80,9	100	29,91	100

Дані табл. 2.4. показують, що основним споживачем послуг є населення, оскільки на нього припадає від 60,1 % до 86,04 % загального обсягу теплової енергії. В той же час обсяг відпущеної теплової енергії іншим споживачам на підприємстві «Харківські теплові мережі» становить 4,47 %, що набагато більше за інші підприємства групи. Це пов'язано з наявністю в м.Харкові великих підприємств-споживачів державної та приватної власності. На підприємстві «Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району» значну долю теплоенергії використовує бюджетна сфера (38,7 %), КП «НПТМ» - 26,1 %, а це апарат управління, школи, лікарні, заклади культури. Отже, на різних підприємствах теплопостачання проблемні питання отримання коштів за спожите тепло мають різні витoki: бюджетні організації, населення, промислові об'єкти та бізнес-споживачі знаходяться в різних умовах

розрахунку за тепло (тарифи в повному обсязі, пільги та субсидії, строки оплати).

Підсумовуючи вищевикладене, констатуємо, що головним показником виробничої програми є відпуск теплової енергії споживачам. Він має важливе значення у виробничо-експлуатаційній діяльності підприємств, оскільки саме в цьому показникові відображається кінцевий результат їх діяльності. Він характеризує ступінь дотримання підприємством державної та договірної дисципліни. Збільшення обсягів відпуску теплової енергії має своїм результатом зростання доходу, що хоч і не автоматично, але сприяє підвищенню якості обслуговування населення, зростанню валового й чистого доходу [76].

В рамках виробничої програми, доцільним є аналіз складу та структури корисного відпуску теплової енергії (за джерелами виробництва), які представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Склад та структура корисного відпуску теплової енергії (за джерелами виробництва)

Показники	«Харківські теплові мережі», 2017 р.		Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району, 2017 р.		КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.	
	Тис. Гкал	%	тис. Гкал	%	тис. Гкал	%
Котельні	4536,626	75,76	35,43	69,42	24,25	81,09
Теплорозподільчі станції	1451,357	24,24	15,6	30,58	5,66	18,91
Корисний відпуск тепла всього	5987,98	100	51,03	100	29,91	100

Аналіз структури корисного відпуску теплової енергії (за джерелами виробництва) показує, що структура випуску теплової енергії приблизно однакова, лише на комунальному підприємстві «Нововодолазьке підприємство теплових мереж» структура виробництва більше базується на котельному виробництві (81,09 %). На підприємстві «Харківські теплові мережі» цей показник становить 75,76 %, на підприємстві «Комунальне підприємство

теплових мереж Харківського району Харківської районної державної адміністрації» - 69,42 %.

Важливою складовою аналізу виробничої програми теплопостачальних підприємств є аналіз складу і структури виробленої теплової енергії (табл.2.6.).

Таблиця 2.6 – Склад та структура виробленої теплової енергії (за призначенням)

Показники	«Харківські теплові мережі» 2017 р.		Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району 2017 р.		КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж» 2017 р.	
	тис. Гкал	%	тис. Гкал	%	тис. Гкал	%
Вироблено теплової енергії всього	5386,93	100	414,38	100	53,26	100
В т.ч.:						
- опалення і вентиляція	3043,65	56,50	232,24	56,05	31,39	58,94
- гаряче водопостачання	1492,98	27,72	169,47	40,90	17,18	32,26
- власні потреби	85,51	1,59	3,20	0,77	0,40	0,75
- втрати	764,79	14,19	9,47	2,28	4,29	8,05

Дані табл. 2.6. показують, що питома вага тепла, що йде на опалення та вентиляцію приблизно однакова незалежно від розміру теплоенергетичного підприємства. Питома вага тепла, що йде на гаряче водопостачання в підприємстві «Харківські теплові мережі» складає 27,72 %, що нижче за інші підприємства обраної групи (40,9 % та 32,26 %). Це пов'язано з більш точним обліком спожитої гарячої води громадянами, оскільки в м. Харкові рівень оснащеності лічильниками вищий за обласні показники. Споживачі без лічильників змушені сплачувати за старими директивними нормами споживання. Також у м. Харкові більш поширеним є використання водонагрівних пристроїв (бойлери та ін.). Підприємство «Харківські теплові мережі» вдвічі більше витрачає тепла на власні потреби (1,59 % проти 0,77 % та 0,75 %), що пов'язано з великими розмірами підприємства. З цієї ж причини у великого підприємства вищий і рівень втрат (14,19 % проти 2,28 % та 8,05 %). На показник «втрат», перш за все, впливає стан

устаткування, аварійність та протяжність теплових магістралей від місця виробництва тепла до кінцевого споживача.

Стан устаткування та мереж в економічних дослідженнях визначається з аналізу основних засобів. В залежності від ролі в процесі виробництва основні засоби поділяються на активні і пасивні. Пасивна частина безпосередньо не бере участі в процесі виробництва, а лише побічно впливає, створює умови для виготовлення продукції (робіт, послуг). До них відносяться - будівлі, споруди, виробничий і господарський інвентар. До активної частини відносяться ті засоби праці, які безпосередньо впливають на обсяг продукції (робіт, послуг). До них відносяться - передавальні пристрої, машини й устаткування, інструменти і прилади. Основні засоби аналізуються в натуральних та грошових одиницях [93].

Співвідношення окремих видів (груп) основних засобів, виражене у відсотках до їх загальної вартості на підприємстві, визначає видову (технологічну) структуру використовуваних засобів праці. За інших рівних умов технологічна структура основних засобів тим прогресивніша і ефективніша, чим більша у їх складі питома вага активної частини. Вона змінюється під впливом багатьох факторів.

Найбільш суттєвими серед них є:

- виробничо-технологічні особливості підприємства;
- науково-технічний прогрес і зумовлений ним технічний рівень виробництва;
- ступінь розвитку різних форм організації виробництва;
- відтворювальна структура капітальних вкладень у створення нових основних засобів;
- вартість будівництва виробничих об'єктів і рівень цін на технологічне устаткування;
- територіальне розміщення підприємства [87].

У ході аналізу основних засобів вивчаємо динаміку за ряд періодів, забезпеченість ними виробництва, їх склад і структуру, наявність і рух,

технічний стан, фондоозброєність праці, ефективність використання основних засобів і виробничого обладнання [84]. Для розрахунку динамічних показників за три роки доцільно обрати з групи підприємств найбільш потужне за виробничим потенціалом, тобто КП "Харківські теплові мережі", основні засоби якого ускладнені по структурі та знаходяться в напруженому експлуатаційному режимі.

Використавши форму №5 «Примітки до річної фінансової звітності» та форму №11-ОЗ «Звіт про наявність та рух основних засобів, амортизацію (знос)» КП "Харківські теплові мережі" розглянемо склад і структуру основних засобів (за видами і ступенем участі в процесі виробництва), для цього використовуються дані таблиці 2.7, яка представлена нижче [56].

Аналіз табл. 2.7. показує, що найбільшу питому вагу складають будинки, споруди, передавальні пристрої (76 %) та машини і обладнання (15,0 %). Слід зазначити, що вартість транспортних засобів протягом 2015-2017 р. дещо збільшилась. Як видно із наведених даних, на підприємстві за три аналізовані роки відбувався доволі відчутний рух основних засобів. В ході аналізу технологічної структури відмітимо суттєву перевагу активної частини основних засобів, її доля щорічно зростає і становить в 2017 р. 81,7%. Висока питома частка активної частини основних засобів вважається прогресивною тенденцією, тому що цей чинник позитивно впливає на підвищення ефективності використання засобів, збільшення виробничої потужності.

Наступним етапом розрахунків є аналіз показників інтенсивності руху основних засобів підприємства за 2015-2017 рр., що представлені в табл. 2.8.

Таблиця 2.8 - Динаміка руху основних засобів, тис. грн.

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Вартість основних засобів на початок року	1218718	1056899	1117202
Вартість основних засобів, що надійшли за рік	98103	63002	79153
Вартість основних засобів, що вибули за рік	259922	2699	5034
Вартість основних засобів на кінець року	1056899	1117202	1191321
Середньорічна вартість основних засобів	1137808	1086881	1154261

Таблиця 2.7 - Склад та структура основних засобів на кінець року

Види ОЗ	Роки						Відхилення (+,-)			
	2015		2016		2017		2017-2015		2017-2016	
	Тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
За видами										
Будинки, споруди, передавальні пристрої	821597	77,74	855649	76,59	902920	75,79	81323	109,90	47271	105,52
Машини та Обладнання	145757	13,79	162777	14,57	182530	15,32	36773	125,23	19753	123,35
Транспортні Засоби	17434	1,65	17373	1,65	18065	1,52	631	103,62	692	103,98
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	66442	6,29	75511	6,76	81289	6,82	14847	122,35	5778	107,65
Інші основні Засоби	5669	0,53	5892	0,52	6517	0,55	848	114,96	625	110,61
Всього основних засобів	1056899	100	1117202	100	1191321	100	134422	112,72	74199	106,63
Залежно від участі у процесі виробництва										
1. Активна частина	844462	79,9	897113	80,3	973309	81,7	128847	115,26	76196	108,49
2. Пасивна частина	212437	20,1	220089	19,7	218012	18,3	5575	102,62	-2077	99,06
Всього основних засобів	1056899	100	1117202	100	1191321	100	134422	112,72	74199	106,63

Динаміка руху основних засобів показує, що вартість основних засобів збільшується, так їх вартість в 2017 р. становить 1191321 тис. грн., що на 12,72% більше в порівнянні з 2015 р. Величина середньорічної вартості основних засобів за аналізований період також збільшується. Так, їх вартість в 2017 р. складає 1154261 тис. грн., що на 1,45 % більше в порівнянні з 2015 р. Результатом збільшення середньорічної вартості основних засобів являється той факт, що величина основних засобів, що надійшли за рік значно перевищує вибуття основних засобів.

На основі аналізу динаміки руху основних засобів можна розрахувати показники інтенсивності руху:

- коефіцієнт надходження основних засобів:

$$K_H = \frac{\text{Вартість ОЗ, що надійшли за період, тис. грн.}}{\text{Вартість ОЗ на кінець року, тис. грн.}}$$

- коефіцієнт вибуття:

$$K_B = \frac{\text{Вартість ОЗ, що вибули за період, тис. грн.}}{\text{Вартість ОЗ на початок року, тис. грн.}}$$

$$2015 \text{ р.: } K_H = 98103,0 \text{ тис. грн.} / 1056899,0 \text{ тис. грн.} * 100 \% = 9,28 \%$$

$$K_B = 259922,0 \text{ тис. грн.} / 1218718,0 \text{ тис. грн.} * 100 \% = 21,33 \%$$

$$2016 \text{ р.: } K_H = 63002,0 \text{ тис. грн.} / 1117202 \text{ тис. грн.} * 100 \% = 5,64 \%$$

$$K_B = 2699 \text{ тис. грн.} / 1056899 \text{ тис. грн.} * 100 \% = 0,25 \%$$

$$2017 \text{ р.: } K_H = 79153 \text{ тис. грн.} / 1191321 \text{ тис. грн.} * 100 \% = 6,64 \%$$

$$K_B = 5034 \text{ тис. грн.} / 1117202 \text{ тис. грн.} * 100 \% = 0,45 \%$$

Відбувається зменшення коефіцієнту надходження основних засобів, так в 2017 р. він складає 6,64 %, а в 2015 р. він становив 9,28 %. Також за аналізований період відбувається зменшення величини коефіцієнта вибуття основних засобів до 0,45 % в 2017 р.

Первісна вартість і суми зносу основних засобів КП «Харківські теплові мережі» за 2015-2017 рр. були розраховані за допомогою форми №5 бухгалтерської звітності «Примітки до річної фінансової звітності»(табл. 2.9.).

Таблиця 2.9 - Динаміка вартості основних засобів, тис. грн.

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Знос основних засобів	647855	684789	718614
Первісна вартість основних засобів	1056899	1117202	1191321
Залишкова вартість основних засобів	409044	432413	472707

Таким чином, залишкова вартість основних засобів збільшується щорічно і становить в 2017 р. 472707 тис. грн., знос основних засобів за період збільшився на 70759 тис. грн., або на 10,92 %.

На ефективність господарської діяльності значною мірою впливає рівень технічного стану основних засобів підприємства, який характеризується коефіцієнтом зносу і коефіцієнтом придатності основних засобів:

1) Коефіцієнт зносу (K_z) представляє собою відношення суми зносу основних засобів до повної вартості ОЗ і розраховується за формулою:

$$K_z = \frac{З}{ПВ},$$

де З- сума зносу основних засобів;

ПВ- повна вартість основних засобів.

$$2015 \text{ р.} \quad K_z = \frac{647855,0}{1056899,0} \times 100\% = 61,30\% .$$

$$2016 \text{ р.} \quad K_z = \frac{684789,0}{1117202,0} \times 100\% = 61,29\% .$$

$$2017 \text{ р.} \quad K_z = \frac{718614,0}{1191321,0} \times 100\% = 60,32\% .$$

2) Коефіцієнт придатності ($K_{пр}$) представляє собою відношення залишкової вартості основних засобів до повної вартості основних засобів.

Коефіцієнт придатності розраховується за формулою:

$$K_{пр} = \frac{ЗВ}{ПВ} = 1 - K_z,$$

де ЗВ- залишкова вартість основних засобів.

$$2015 \text{ р.} \quad K_{пр} = \frac{409044,0}{1056899,0} \times 100\% = 38,70\% .$$

$$2016 \text{ р.} \quad K_{пр} = \frac{432413,0}{1117202,0} \times 100\% = 38,71\% .$$

$$2017 \text{ р.} \quad K_{np} = \frac{472707,0}{1191321,0} \times 100\% = 39,68 \%$$

Коефіцієнт зносу основних засобів в цілому за період зменшився із 61,3% до 60,32 %. Протилежну тенденцію мав коефіцієнт придатності основних засобів – із відносним зростанням. Загалом це відбулось за рахунок збільшення величини залишкової вартості основних засобів та відсутності джерел фінансування оновлення основних засобів підприємства.

Для визначення ефективності використання основних засобів існує ряд показників. Основним (узагальнюючим) показником є фондovіддача. Цей показник показує, скільки гривень доходу на даному підприємстві приходилося на 1 грн. середньорічної вартості основних засобів за визначений період часу. Фондовіддача розраховується за наступною формулою:

$$\text{Фв} = \text{Ошибка!}$$

Показником, зворотним фондovіддачі, є фондoємність, що відображує вартість основних засобів, що приходяться на 1 грн. доходу, отриманого від надання послуг.

$$\text{Фем} = \text{Ошибка!}$$

Фондоозброєність праці – показник, що характеризує наявність основних засобів даного підприємства в грошовому виразі, які приходяться на одного працівника. Фондоозброєність визначається за формулою:

$$\text{Фозбр} = \text{Ошибка!}$$

Рентабельність основних засобів (Ф_p) - це відношення прибутку, отриманого підприємством за певний період, до середньорічної вартості основних засобів, розраховується за формулою:

$$\text{Ф}_p = \text{Ошибка!}$$

Результати розрахунку показників ефективності використання основних засобів КП «Харківські теплові мережі» представлені в табл. 2.10.

Таблиця 2.10 - Динаміка показників ефективності використання основних засобів

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.

1. Фондовіддача основних засобів: - в вартісному вираженні, грн. / грн. - в натуральному вираженні, Гкал / грн.	1,52 0,0056	1,78 0,0057	1,65 0,0052
2. Фондомісткість основних засобів: - в вартісному вираженні, грн. / грн. - в натуральному вираженні, грн. / Гкал	0,66 179,37	0,56 176,27	0,60 192,76
3. Фондоозброєність праці, тис. грн. / чол.	165,91	162,22	172,30
4. Рентабельність основних засобів, %	16,21	-1,54	-37,40

Аналізуючи дані табл. 2.10, з'ясовуємо, що відбувається збільшення величини збитковості використання основних засобів. Так, їх рентабельність в 2017 р. становить (-37,4 %), що на 53,61% гірше у порівнянні з 2015 р. Дана тенденція тісно пов'язана зі збільшенням величини чистого збитку підприємства від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). В цілому ефективність використання основних засобів за 2015-2017 рр. характеризується позитивною тенденцією фондовіддачі та фондомісткості (у вартісному вираженні), перший показник зростає, другий – зменшується.

Метою аналізу показників з праці є якісна оцінка трудових ресурсів, ефективність їх використання, виявлення внутрішньовиробничих резервів підвищення продуктивності праці та соціального захисту працівників. Досягнення кінцевої мети кадрової політики суб'єктом господарювання має передбачати виконання таких основних функцій:

- розробка і корекція стратегії формування та використання трудового потенціалу відповідно до змін в умовах господарювання;

- набір і формування необхідних категорій персоналу (відбір, професійна орієнтація, наймання, адаптація);

- підготовка персоналу до відповідної професійної діяльності (виробничо-технічне учнівство, загальна професійна підготовка, підвищення кваліфікації, просування на службі);

- оцінка персоналу (контроль відповідності персоналу конкретним потребам виробництва, аналіз ділових якостей працівників);

- мотивація дотримання належного режиму трудової діяльності та високої продуктивності праці;
- постійний моніторинг безпеки праці (виробничо-господарської діяльності);
- забезпечення соціальної захищеності персоналу підприємства;
- реалізація постійних контактів між керівництвом (керівниками всіх рівнів) і представниками трудових колективів (профспілками) [169].

В ході аналізу показників з праці та її оплати, в першу чергу, проаналізуємо склад та структуру персоналу підприємства (в залежності від характеру трудової діяльності та за статтю), яка представлена в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11 – Склад та структура середньооблікової чисельності працівників

Показники	«Харківські теплові мережі» 2017 р.		Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району 2017 р.		КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.	
	чол.	%	чол.	%	Чол.	%
Залежності від характеру трудової діяльності						
Керівники, фахівці, технічні службовці	1849	27,6	107	31,6	17	35,4
Робітники, обслуговуючий персонал	4850	72,4	232	68,4	31	64,6
Всього	6699	100	339	100	48	100
За статтю						
Жінки	2917	43,5	143	42,2	15	31,3
Чоловіки	3782	56,5	196	57,8	33	68,7
Всього	6699	100	339	100	48	100

Аналізуючи структуру чисельності персоналу видно, що найбільшу питому вагу у загальній структурі мають робітники. Найбільшу питому вагу робітників ми бачимо в найбільшому підприємстві групи - «Харківські теплові мережі» - 72,4 %. Менше за всіх робітників на підприємстві КП «Нововодолазьке

підприємство теплових мереж» - 64.6 %. Це пов'язано з тим, що на великому підприємстві максимально оптимізується робота керівництва, а на маленькому без певної посади обійтися неможливо, але людина, яка на ній працює зайнята не повністю.

Стосовно гендерного складу працівників, то на всіх підприємствах переважають чоловіки, оскільки більшість робітничих обов'язків пов'язані з фізичною працею.

Далі проаналізуємо рух кадрів на підприємствах, для цього використаємо дані табл. 2.12.

Таблиця 2.12 – Динаміка руху кадрів

Найменування показників	«Харківські теплові мережі» 2017 р.	Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району 2017 р.	КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.
1. Чисельність працівників на початок року, чол.	6991	352	50
2. Кількість прийнятих на роботу, чол.	905	14	3
3. Кількість звільнених всього, чол.	897	27	5
- плинність кадрів (за власним бажанням, за угодою сторін, порушення трудової дисципліни)	453	7	2
4. Чисельність працівників на кінець року, чол.	6999	326	46
5. Середньооблікова чисельність Працівників, чол.	6699	339	48

В цілому на підприємствах зменшується чисельність працівників на кінець періоду. Перевищення кількості звільнених над прийнятими на роботу спостерігається на всіх підприємствах обраної групи. Також необхідно відзначити, що на підприємстві «Харківські теплові мережі» велика кількість працівників, що вибули за власним бажанням. Загалом негативний тренд

щодо зменшення кількості працівників пояснюється поглибленням кризових явищ в теплоенергетичній галузі та низьким рівнем заробітної плати.

Раціональне використання робочої сили багато в чому залежить від економного і ефективного використання робочого часу. В додатку до статистичної звітності для більш поглибленого дослідження використання робочого часу залучають матеріали фотографії і само фотографії робочого дня, хронометражу, вибіркового спостережень тощо [168]. Використання робочого часу працівниками підприємств обраної групи представлено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13 – Використання робочого часу робітниками

Найменування показників	«Харківські теплові мережі» 2017 р.		Комунальне підприємство теплових мереж Харківського району 2017 р.		КП «Нововодолазьке підприємство теплових мереж», 2017 р.	
	чол-год	%	чол-год	%	чол-год	%
Відпрацьовано	12072868	88,1	610209	88,7	86208	86,9
Не відпрацьовано всього:	1643137	11,9	77738	11,3	12996	13,1
У тому числі:						
- Щорічні відпустки	1179403	8,6	55724	8,1	9424	9,5
- Тимчасова непрацездатність	401580	2,9	20638	3,0	3175	3,2
- Відпустки без збереження заробітної плати за згодою сторін	29639	0,2	1376	0,2	-	0
- Інші причини	32515	0,2	-	0	397	0,4
Фонд робочого часу	13716005	100	687947	100	99204	100

З табл. 2.13 видно, що протягом усього періоду фонд робочого часу використався досить ефективно - від 86,9 % до 88,7 % робочого часу було відпрацьовано. В середньому на одного працівника припадає більш ніж 1800 годин праці на рік. Найбільш питому вагу невідпрацьованого часу складають